

ZAŠTO MARGARITA NIJE MARULIĆEVA?

Dragica Malić

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.

Izvorni znanstveni rad

Dragica Malić

Z a g r e b

dragica.malic@zg.t-com.hr

dmalic@ihjj.hr

Potaknuta u posljednje vrijeme ponovno aktualiziranim pripisivanjem Maruliću i njegovu opusu novopronađenih hrvatskih latiničkih kodeksa i nekih već otprije poznatih i objavljenih, autorica se – imajući na umu jezične odlike tih objavljenih kodeksa, koje ne govore u prilog Marulićevu autorstvu, i smatrajući da pripisivanje svega novootkrivenoga Maruliću ometa znanstvene spoznaje o raznolikosti književne (uglavnom anonimne) djelatnosti u drugim hrvatskim kulturnim sredinama – prihvatila jezične raščlambe prikazanja *Muka svete Margarite*, prvoga priloga u *Firentinskom zborniku* s kraja 15. stoljeća, nekritički pripisana Maruliću. U raščlambu su uvrštene i dvije mlade varijante prikazanja: šibenska i zadarska. Na temelju grafije, glasovnih crta na kojima se zasniva prvotna osmeračka struktura stiha (4 + 4 sloga), pojedinih dijalekatskih glasovnih promjena koje su se probile u pisani tekst prikazanja, nekih morfoloških crta, te niza leksema, sve jezičnih crta karakterističnih za sjeverno i srednje čakavsko područje, te na temelju niza pisarskih pogrešaka (među kojima ima i tragova glagoljičkih i starijih latiničkih predložaka), zatim iskvarenih rima i nerazumljivih stihova, što sve ukazuje na višekratno prepisivanje, autorica zaključuje o sjevernijem i starijem postanku prvotnoga teksta prikazanja od vremena iz kojega potječu poznati prijepisi, pa i onaj najstariji – firentinski.

Ključne riječi: prikazanje *Muka svete Margarite*, pitanje Marulićeva autorstva, višekratni prijepisi, tragovi glagoljičkih i gotičkih međupredložaka, sjevernije i starije jezične crte, književnotvorni rekvizitarij, usporedba s Marulićevim jezičnim značajkama.

Uvod

Autorica već drugi put u okviru znanstvenoga programa »Marulićevih dana« postavlja pitanje zašto neko djelo – u određenim okolnostima pripisivano Maruliću – nije Marulićevo i nastoji odgovoriti na to pitanje. Do takvih pripisivanja obično dolazi pri otkrivanju nepoznatih hrvatskih latiničkih rukopisa 15.–16. stoljeća (bilo čitavih kodeksa, bilo njihovih dijelova) u stranim bibliotekama, muzejima i

arhivima. Na njih najčešće nailaze strani slavisti i istraživači na ovaj ili onaj način povezani s naznačenim knjižnim fondovima, koji uspijevaju prepoznati hrvatsku provenijenciju tekstova, ali kako najčešće nisu specificirani stručnjaci ni za povijest hrvatske srednjovjekovne književnosti, niti za hrvatski jezik toga razdoblja, problemi atribucije i lokacije nisu im jača strana. Zbog nepoznavanja hrvatskih kulturnih i književnih prilika na razmeđu srednjovjekovlja i novovjekovlja, književne anonimnosti i prvih poznatih književnih imena, nova se otkrića hrvatskih latiničkih rukopisa najradije pripisuju najvećemu među tima prvima poznatima – Marku Maruliću. Najčešće se to radi u najboljoj namjeri, ali bez razumijevanja stvarnih okolnosti u kojima je stasala i rasla hrvatska književnost. Pripisivanje novootkrivenih rukopisa Maruliću obično pobuđuje medijsku pozornost, ali ne pridonosi stvarnim znanstvenim spoznajama, niti pridonosi Marulićevoj veličini.

Ovaj se referat zaustavlja na kodeksu koji je bio apostrofirani i na prošlogodišnjim »Marulićevim danima« – na *Firentinskom zborniku* iz firentinske biblioteke Laurenziane, odnosno na prvom njegovu prilogu: nepotpunom prikazanju *Muka svete Margarite*. *Firentinski zbornik* otkrio je 50-ih godina prošloga stoljeća talijanski slavist Carlo Verdiani i u uvjerenju da je otkrio Marulićev autograf pisao o njemu u talijanskim znanstvenim publikacijama, te njegov veći i stariji dio i objavio u Splitu 1973. godine.¹ Što se tiče spomenutoga nepoznavanja hrvatskih književnih prilika, u prilog gore rečenomu navodim riječi samoga Verdianija iz uvoda hrvatskom izdanju zbornika: »... polazeći s potpunom sigurnošću od toga da imamo pred sobom jednog jedinog pisca koji je djelovao u drugoj polovici XV stoljeća, namjeravao sam pretresti mnoge elemente koji s izvanrednom upornošću upućuju na ličnost Marka Marulića i na njegova hrvatska djela«, premda: »Moram prethodno napomenuti da do tada nisam na polju mojih studija imao izravnog dodira s hrvatskom srednjovjekovnom i renesansnom književnošću.« Toliko o strancima. Ali zašto njihove stavove tako olako prihvaćaju naši ugledni književni povjesničari?² Odgovor na to pitanje možemo naći u teorijskoj literaturi.

¹ Carlo Verdiani, *O Marulićevu autorstvu Firentinskoga hrvatskog zbornika iz XV stoljeća*, Čakavski sabor – Katedra za književnost i kulturu Split, Split, 1973. – Kritički prikaz toga izdanja i Verdianijevih stavova vidi u: Milan M o g u š, »Je li Marulić autor Firentinskog zbornika?«, *Radovi Zavoda za Slavensku filologiju*, 14 (1976), Zagreb, 45–51; Dragica M a l i ć, »O Verdianijevu pristupu Firentinskom zborniku«, *Forum*, XV (1976), br. 9, 401–424.

² Primjerice: Nikica K o l u m b i ć, »Marulićevi dijaloški i dramski tekstovi«, uvodni tekst u: Marko M a r u l i ć, *Dijaloški i dramski tekstovi*, SDMM, knjiga deseta, Split, 1994, str. 9–68, u bilj. 1 za prikazanje o sv. Margariti kaže da se treća verzija našla »u novije vrijeme u Firentinskom zborniku Marulićevih djela« (uz navođenje splitskoga izdanja), premda ga u tekstu spominje među tekstovima »kojima Marulićevo autorstvo nije dovoljno potvrđeno«, pa ga i ne uvrštava u svoj izbor Marulićevih dramskih tekstova u SDMM.

Drugi je primjer: Slobodan Prosperov N o v a k, »Dramski rad Marka Marulića«, uvodna studija u: Marko M a r u l i ć, *Drame*, Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa – Teatrologijska biblioteka, ur. Nikola Batušić, Zagreb, 1986, 9–78. – Naslanjajući se na Verdianijevo mišljenje o Marulićevu autorstvu *Firentinskoga zbornika* (prvenstveno na njegove članke u talijanskim publikacijama iz 1957. i 1958., budući da

Tako, primjerice, poznati ruski teoretičar književnosti Lihačov primjećuje da je među istraživačima uočljiva težnja da neatribuirano djelo pripišu nekom poznatom autoru.³ U tekstološkoj literaturi postoje i određena pravila za uspostavu atribucije nekom određenom piscu, pri čemu atribucija može biti potpuna i djelomična (ovo drugo kada se svodi na mogući krug autora), neposredna (zasnovana na pouzdanim podacima) i posredna (zasnovana na analizi jezika, stila, ideja, formi).⁴ Pouzdanih podataka za *Firentinski zbornik* nemamo. Sustavna analiza jezika i stila njegovih sastavnih dijelova nije provedena⁵, pa tako ni za ovdje apostrofiranu *Muku svete Margarite*. Njezina je stihotvorna forma tipičan hrvatski srednjovjekovni osmerački distih, što se proteže od najstarije poznate hrvatske pjesmarice, one *Pariške* s kraja 14. stoljeća, sve do Marulićeva vremena. A idejna se platforma nije u danom slučaju, u krugu religijskih ideja, tema i motiva na raskrižju srednjovjekovlja i renesanse, pokazala pouzdanim vodičem. Na ugrađivanju *Muke svete Margarite* u Marulićev opus na »idejnoj« osnovi najozbiljnije je poradio Slobodan Prosperov Novak.⁶ On je, na početku, najprije otpisao svoje prethodnike koji su se bavili pitanjem Marulićeva autorstva pojedinih dramskih tekstova zbog »darwinističkih predrasuda o anonimnosti kreativnih narodnih snaga«, uslijed kojih »nisu željeli priznati postojanje jedne snažnije autorske osobnosti u samim izvorima hrvatske drame«, a zatim postavio koordinate unutar kojih je smjestio svoju viziju Marulićeva »dramskog projekta«. U njemu se s jedne strane (uz *Prikazanje historije svetoga Panucija*) našla i – bez ikakva dokaznog postupka – »sada već Marulićeva« *Muka svete Margarite*, s glavnom junakinjom iz kruga »hrvatskih dramskih robinja« (u koji ulaze i dva samo spomenuta ženska lika iz prikazanja o sv. Panuciju), čije mučeništvo može i treba izazvati gledateljsku identifikaciju i sućut. S druge su strane koordinatnoga sustava drame Marulićeve »teološke intervencije u teatar«, one o grijehu i kazni Posljednjega suda, koje u gledateljstvu trebaju izazvati strah od onostrane budućnosti, koje su prijetnja i pouka (*Skazanje od nevoľnoga dne od Suda oĝnenoga* i *Govorenje svetoga Bernarda od duše osujene*). Sve je to, uz podosta proizvoljnosti (osobito u određivanju Margaritina lika)⁷ i

---

se u splitskom izdanju i sam Verdiani na više mjesta koleba o tom autorstvu), Slobodan Prosperov Novak i Marija Klenovar *Margaritu* kao nesumnjivo Marulićevo djelo u navedenoj knjizi uvrštavaju u njegov opus.

³ Navod prema: Dušan Ivanić, *Osnovi tekstologije*, Beograd, 2001, odjeljak: Atribucija, 167.

⁴ D. I v a n i ć, n. dj., 160.

⁵ Djelomična u radovima M. M o g u š a i D. M a l i ć, navedenima u bilj 1.

⁶ N. dj. u bilj. 2.

⁷ Npr. u raspravu se bez ikakva razloga uvodi moreškantski motiv kao simbol crno-bijelih odnosa, odnosno stalne opreke *krvnik – osloboditelj* u više-manje dramskim tekstovima o »robinjama«. Autor izvođenje moreške nalazi u jednom talijanskom prikazanju o mucu sv. Margarite, ali u hrvatskim tekstovima o robinjama nikakve moreške nema. Sam autor spominje tek postojanje teksta »jedne drevne pučke moreške dubrovačke provenijencije« (str. 37). Dakle, povezivanje motiva moreške s tekstovima o robinjama samo je na simboličnoj razini. S druge strane, naša Margarita nije pasivna mučenica kakvom je autor

površnosti u citiranju⁸, spretno složeno u Maruliću pripisan dramski sustav, koji da je nastao krajem 15. i početkom 16. stoljeća. Međutim, dok se dvanaesteričko *Prikazanje historije svetoga Panucija* stihotvorno uklapa u krug Marulićevih zrelih ostvarenja (dvostruko rimovani dvanaesterac), dotle osmeračka prikazanja *Skazanje od nevojnoga dne od Suda ognenoga* i *Govorenje svetoga Bernarda od duše osujene*, kojima se uglavnom osporava Marulićevo autorstvo, premda sadrže sve bitne Marulićeve jezične značajke i poneke stihotvorne (pa po tome zaključujemo da najvjerojatnije ipak jesu Marulićeva), pokazuju još podosta početničkih boljki i teološku neizgrađenost, odnosno stihotvorno i idejno naslanjanje na pučku srednjovjekovnu poeziju. Kao što bi Verdiani rekao: mora da ih je pisao »mladi Marulić«, dok ih Kolumbić⁹ određuje kao tekstove »tipičnoga srednjovjekovnog dramskog žanra«. A za *Margaritu* nikakvo uvrštavanje u krug »hrvatskih dramskih robinja« ne dokazuje Marulićevo autorstvo. Njezin se jezik i na njemu zasnovana struktura njezina osmerca tome izričito protive.

Početni se (okrnjeni) dio *Firentinskoga zbornika*, kojemu je na prvome mjestu nepotpuna (bez prve polovine prikazanja) *Muka svete Margarite*, datira u kraj 15. stoljeća.¹⁰ Postoje još dvije rukopisne varijante istoga prikazanja – jedna šibenska, otprilike iz sredine 16. stoljeća (koja se s nedovoljno sigurnosti pripisuje Šibenčaninu Miši Vrančiću¹¹), i druga zadarska, vjerojatno iz prve četvrtine 17. stoljeća (za koju se pak pretpostavlja da završne Anjelove riječi sadrže godinu prikazivanja »lit tisuća pet sat«¹², što nije sigurno tumačenje).

prikazuje. Ona je borac za vjeru i za svoju svetost. Ona se »pri« (< *prěti se* – u suvremenom jeziku nemamo tako dobra izraza) i s đavlom i s Olibrijem: đavlu staje nogom na vrat i traži da joj kaže tko ga šalje, a on joj, moleći je za milost, govori o đavljim nedjelima, dok Olibrija psuje kao »nečista psa« i »psa prokletoga« i uvjerava ga kako bi i njemu bilo bolje da prizna kršćanskoga Boga. Krvniku koji se koleba da joj odsiječe glavu zapovijeda da to učini, svjesna toga da je već u tom času svetica koja može pomoći onima koji joj se obrate i koji budu čitali ili slušali *Muku* o njoj.

⁸ Npr. govoreći o *Prikazanju historije svetoga Panucija* autor spominje dvije robinje, koje da »u Svirčevoj priči govore upravnim govorom« (str. 39). Ali prva od njih – mlada koludrica što su je zarobili gusari – prema Svirčevim riječima »Tužbeno jačeći uhiona staše, / i njih se bojeći, suzami ronjaše. /... / Upala u ruke gusarom uspreda, / kako meju vuke ovca kad se ugleda« (st. 87–88, 91–92), a to nije njezin upravni govor, tj. 1. lice, nego 3. lice (riječi, dakle, Svirčeve). A druga žena kojoj je Svirac pomogao zaista progovara preko njegovih riječi, ali ona i nije robinja, nego bjeGUNICA pred onima što su joj zarobili muža i sinove.

⁹ N. dj. u bilj. 2, 9–10.

¹⁰ Verdiani u splitskom izdanju zbornika daje preslike rijetkih vodenih znakova što ih je otkrio na papiru, koji bi imali pripadati kraju 15. stoljeća. Za drugi dio kodeksa, dosad neobjavljen, što ga je kurzivnim pismom pisalo više ruku, pretpostavlja se da je iz 16. stoljeća.

¹¹ Franjo F a n c e v, »Prilozi za povijest hrvatske crkvene drame«, *Nastavni vjesnik*, XXXIII (1925), Zagreb, 109–124. – Fancev ne navodi gdje se rukopis nalazi, pa mu zasad nismo uspjeli ući u trag. Stoga se primjeri navode prema njegovu izdanju, s time da se ispravljaju očita kriva čitanja, grafem *f* na mjestu suglasnika *v* prenosi se kao *v*, a *l*, *n* na nesumnjivim mjestima suglasnika *l*, *n* prenose se kao *l*, *n*.

¹² Franjo F a n c e v, »Građa za povijest hrvatske crkvene drame, I. 'Muka sv. Margarine', zadarsko prikazanje od g. 1500.«, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 11 (1932), JAZU, Zagreb, 11–38.

Muka svete Margarite versificirana je i dramatizirana verzija ranosrednjovjekovne latinske legende o ranokršćanskoj mučenici Margariti Antiohijskoj, vrlo popularnoj u srednjem vijeku, koja se prevodila na razne jezike u prozi i u stihovanim dramatizacijama, pa tako i kod nas. Osim ovoga latiničkog prikazanja, sastavljena srednjočakavskim književnojezičnim idiomom i tipičnim stihom anonimnoga hrvatskog srednjovjekovnog pjesništva – osmeračkim distisima s cezurom u sredini stiha (4 + 4 sloga) i parnim rimama (aa bb cc...), u hrvatskoj književnosti postoji još jedno hvarsko prikazanje o mucu sv. Margarite iz 17. stoljeća, koje je sasvim drugačija prerada legende o sv. Margariti u odnosu na prikazanje kojim se ovdje bavimo. Ono je, prema Fancevu, »prijevod talijanske 'Rappresentazione di Santa Margherita'« (bez navođenja autora), te »pripada drugom razvojnom stepenu hrvatske crkvene drame, u kojem se u metru i dikciji već prepleću pučka crkvena i umjetnička poezija«. ¹³ Naime, dramska je struktura toga prikazanja znatno razvedenija: vrijeme radnje seže u dublju prošlost, javlja se mnoštvo likova, od Margaritina oca i dadilje, svećenika koji krsti Margaritu, preko vladara koji želi, a onda i daje pogubiti Margaritu i njegovih pomoćnika (pod drugim imenima nego u našem prikazanju) do skupina sudionika događanja. Na stihotvornoj razini osim prevladavajućih osmeraca na sadržajno istaknutim mjestima javljaju se i dvostruko rimovani dvanaesterci, dok je jezik prikazanja južna (srednjodalmatinska) čakavština. U srednjovjekovnoj hrvatskoj književnosti postoje i tri glagoljičke prozne verzije legende o sv. Margariti. Zanimljivo je napomenuti da se u jednom rukopisnom latinskom kodeksu šibenskoga franjevačkog Samostana sv. Frane (kodeks br. 8) na posljednjoj stranici (zapravo na posljednjoj stranici zajedno s kodeksom uvezana dodatka, u kojemu se nalazi i ruka Pavla Šibenčanina, dakle s kraja 14. stoljeća) nalazi pokušaj sastavljanja osmeračke molitve svetoj Margariti. ¹⁴ U jednom drugom kodeksu istoga samostana (kodeks br. 6) nalazi se Šibenčaninova latinska bilješka o sv. Margariti prigodom njezina blagdana (nešto kao nacrtak za propovijed), u kojoj se tumači značenje njezina imena i govori kako je ona pobijedila demone, činila mnoga čudesa i pet tisuća ljudi obratila na kršćanstvo.

Sve tri sačuvane varijante ovdje razmatrana prikazanja *Muka svete Margarite* imaju zajedničko ishodište, ali firentinskoj (F.) nedostaje prva polovina prikazanja, šibenskoj (Š.) druga, a jedino je zadarska (Z.) potpuna. Podudaraju se u svega stotinjak središnjih stihova. U sve tri varijante postoje nejasna mjesta izazvana nerazumijevanjem predložka, očite prepisivačke pogreške i namjerne izmjene stihova i njihova rasporeda, u sve se tri prepisivačkom samovoljom dodaju novi i oduzimaju postojeći stihovi. To pokazuje da su sva tri teksta prijepisi, zapravo prerade, da su morali imati zajedničku maticu, ali ne i predložak s kojega su prepisivani. Neke prepisivačke pogreške upućuju na to da je među predlošcima s

¹³ F. Fancev, n. dj. (12), 17.

¹⁴ Dragica Malić, »Nepoznati starohrvatski latinički rukopisi šibenskoga Samostana sv. Frane«, *Filologija*, 33 (1999), HAZU, Zagreb, 93–155, o tome 117–124.

kojih se tijekom godina prikazanje u različitim sredinama prepisivalo bilo i glagoljičkih (tipična nerazlikovanja sličnih glagoljičkih slova *i-o*, *d-t-l-v*, *g-h-k* u pisara latinaša), dok neke druge ukazuju na prijepise s latinice (npr. za goticu karakteristična zamjena slova s tzv. *i-crticama*). To znači da je i *Muka svete Margarite* prolazila isti književni put kao i ostala srednjovjekovna prikazanja i čitavo hrvatsko anonimno pjesništvo, tj. da je kružila hrvatskim kulturnim prostorom bez obzira na pismo. Usput napominjem da ne izjednačujem anonimno s pučkim, nego s nepostojanjem podatka o autorstvu. S druge strane, premda je F. po prihvaćenoj dataciji najstariji od tri postojeća prijepisa, često mlađi Š. i Z. ukazuju na starije, prvotno stanje teksta.

Ovom nas prigodom ne zanima je li postojao kakav (i koji) latinski ili talijanski izvornik s kojega bi naše prikazanje imalo biti prevedeno. Uostalom, Verdiani pri objavljivanju splitskoga izdanja navodi da mu nije našao neposredni izvornik. Zadržat ćemo se na razmatranju određenih grafijskih, jezičnih i tekstoloških elemenata koji odriču uvrštavanje *Muke svete Margarite* u Marulićev opus, a pokazuju/dokazuju njezinu pripadnost hrvatskoj kasnosrednjovjekovnoj anonimnoj književnosti, te starije i sjevernije podrijetlo prvotnoga teksta u odnosu na sačuvane prijepise. Sva tri prijepisa sadrže pojedine jezične značajke južnije (srednjodalmatinske) čakavštine s novijim jezičnim promjenama, prvenstveno na glasovnoj razini: gotovo stopostotni ikavizam uz rijetke ekavizme (uglavnom u osnovi *věr-*), gotovo dosljedno provedenu metatezu u suglasničkom skupu *vs-* > *sv-* u kosim oblicima i izvedenicama zamjenice *vas* i dr., pri čemu uglavnom sporadični posredni pokazatelji govore u prilog sjevernijem i starijem podrijetlu prvotnoga teksta. Na nerelevantnim prostorno-vremenskim pojavama (npr. čakavska jaka vokalnost, odnosno njezin izostanak tipa *zali/zli*, *manom/mnom*, *kadi/gdi*, zatim dočeto *-m* > *-n* kao opći adrijatizam i dr.) nećemo se zadržavati. Najčešće nije relevantno ni supostojanje starijih i novijih morfoloških oblika, deklinacijskih i konjugacijskih (npr. Ljd. imenica m. i s. r. na *-i/-u*, zamjениčki DL *mni/meni/mani*, ljd. prez. na *-u/-m* i dr.), jer je ono prisutno na širem prostoru i u dužem vremenskom rasponu i često služi kao značajno književnojezično stilogeno i stihotvorno sredstvo, pa tako i u Marulića.

1. Grafijski pokazatelji

Spomenute pogreške izazvane prepisivačkim nerazlikovanjem sličnih glagoljičkih slova prisutne su u mnogim hrvatskim latiničkim rukopisima, te upućuju na postojanje njihovih glagoljičkih (među)predložaka.¹⁵ One su važni svjedoci povezanosti hrvatske pismenosti i književnosti bez obzira na pismo kojim je pisana. Prisutne su i u sve tri varijante *Muke svete Margarite*. Nisu brojne, ali

¹⁵ Vidi o tome: Dragica M a l i ć, »Novija zapažanja o srednjovjekovnoj hrvatskoj latinici«, *Filologija*, 34 (2000), HAZU, Zagreb, 97–128, to 113–114.

značajno je da postoje. Tako kao posljedica zamjene glagoljičkih slova *i* i *o* nastaju pogreške: *Ti* (graf. *to*) *zlamenje v ruci imaš / kimno* (graf. *chomno*) *mene ti ubijaš* F. 29–30 (Š. 507–508 i Z. 651–652: *Ti na prsi/parsih*¹⁶ *zlamen imaš, / kin mi silu svu vazimaš*), *Sad mi razlogi* (graf. *raslogo*) *h[t]ij izdati / od duš ke si htill zaklati* F. 205–206 (Z. 831: *Hotij meni razlog dati*), *A, nečista hudobino, / pri vojniku zla godino* (graf. *ghidino*) Z. 579–580, *Rec' mi, čarna ti godino* (graf. *ghidio*¹⁷) / *odkuda jest tve kolino* Z. 725–726 (F. 103–104: *Koje tvoje jest kolino, / rec' mi, čarna sad godino!*). Zamjena glagoljičkih slova *t* i *d* ogleda se u stihovima: *Dokle* (graf. *tochle*) *budeš ti živiti* F. 173, *To bi meni veća žalost / da* (graf. *ta*) *bi tolika tvoja jakost* Š. 567–568; zamjena *t* i *l*: *Ime t' (u Fanceva l') hoću povidati* Š. 111 (Z. 111: *Jime hoću t' povidati*), *O Isuse, Bože pravi, / u tvojoj me shrani slavi* (graf. *stavi*) Z. 945–946 (F. 329–330: *O Isuse, Bože pravi, / u tvojoj me hrani slavi!*); zamjena *l* i *d*: *Isukarste, vični kraļu, / tebe slavna sada hvaļu, / ki me zvadi* (graf. *zuaļi = zvali*) *iz drakuna / jerbo straha bih ja puna* Z. 463–466 (Š. 445: *ki me izvadi iz drakuna*). Postoji i jedan primjer za eventualnu zamjenu glag. *g* i *h*: *Ki godir/hodir* (graf. *chodir*, s rijetkim u tekstu *ch* za *h*) *se grihov kaje* F. 429, premda se prije radi o dijalekatskoj glasovnoj pojavi *g > h*, dosta često u sjevernočakavskim i srednjočakavskim govorima.¹⁸

Pisanje suglasnika *l*, *n* grafemima *l*, *n*, prisutno u sve tri varijante *Muke svete Margarite*, nije trag glagoljičkih predložaka, nego je to sustavni utjecaj glagoljičke (i ćirilичke) grafije na latiničku, zastupljen u gotovo svim latiničkim spomenicima, od najstarijega *Reda i zakona zadarskih dominikanki* iz 1345. godine nadalje, nekad kao jedini grafijski izbor, nekad uz ostale uobičajene latiničke grafeme za te suglasnike, kao što je i u ovdje razmatranim rukopisima. Nesvjesni te grafijske crte, raniji su filolozi riječi pisane s *l*, *n* prenosili u tom obliku u svoje transkripcije i tako davali iskrivljenu jezičnu sliku spomenika. Vrijedi to i za dosad objavljene transkripcije *Muke svete Margarite* (npr. u Fanceva: *bila* = *bila* umj. *biļa*, komp. od *bila* 'bijela'; *činu* = *činu* umj. *čiñu*, ljd. prezenta 'činim'). Nije *n* = *n̄* u oblicima glagola *spominati*, *zaklinati*, što su stariji oblici prema mlađima *spomiñati*, *zakliñati*.¹⁹

Spomenute su i pogreške koje odaju prijepis s latiničkih predložaka, kakvih ima u svim latiničkim tekstovima. Neke od tih pogrešaka lako razabiremo, pogotovo one nastale zamjenom slova s tzv. *i-crticama*. Tako npr. graf. *rasbuisce*

¹⁶ Kosa crta bez razmaka označava pojedinačne razlike u navođenim varijantama; kosa crta s razmacima označava kraj stiha.

¹⁷ Prema Fancevljevu čitanju: *gidio*, tj. *gidijo*, ali očito se radi o pogr. graf. umj. *godino* (u rimi s: *kolino*) sa zamjenom glag. *i-o* i izostavljanjem *n* (vjer. previdanjem title iz predložka). – U AR III postoji nesigurno uspostavljena natuknica *gidija* (*đidija*?) s jedinom potvrdom iz Della Bellina rječnika i značenjem »homo lacertosus«, tj. 'snažan, krepak muškarac', za koje nije sigurno može li se uklopiti u ovaj kontekst.

¹⁸ Vidi o tome npr. Dragica Malić, *Žića svetih otaca – Hrvatska srednjovjekovna proza*, Matica hrvatska – Institut za hrvatski jezik, Zagreb, 1997, o tome 509–511.

¹⁹ Vidi: AR XVI s. v. *spominati* i *spomiñati*; AR XXII s. v. *zaklinati* i *zakliñati*.

F. 194 bez dvoumljenja razrješavamo kao *razbiše* (u predlošku je vjer. bilo *ii* za *i*), dok pogr. graf. *o uuim* po smislu razrješavamo *ov mi* u stihu: *vas svit ov mi napunismo* (tj. *ov svit mi djavli*) F. 196 (Z. 820: *i vas saj svit napunismo*), dok bi za onima manje uočljivima trebalo tragati među mnogobrojnim iskrivljenim stihovima. Na stariji latinički predložak upućuje i jedini primjer za ime *Olibrij* napisan s *p* umj. *b: Oliprij* u F. u didaskaliji iza 212. stiha (dalje: did. iza + broj stiha), što se drži latinskim grafijskim utjecajem. Pojava je prisutna u pojedinačnim primjerima iz više čakavskih spomenika 14.–15. stoljeća.²⁰ Na latinički predložak u kojem se slogotvorni *r* nije realizirao s popratnim samoglasnikom²¹ upućuje graf. *zdihta* (= *zdrhta*) F. 445, gdje je *i* vjerojatno trag kratice za *r*: *i* (i bez točke) s nadrednom kvačicom (pri čemu je ovdje kvačica izostala). U F. je zastupljena i grafijska crta poznata iz većine najstarijih latiničkih spomenika: pisanje suglasnika *s*, *z*, *š*, *ž* istim grafemom *ʃ/s* (uz druge pojedinačne grafeme za obilježavanje tih suglasnika). Ovdje još treba spomenuti sporadičnu upotrebu grafema *yn* i *ny* za suglasnik *ń* u F.: *ogayn* (= *ogań*) 281, 2x u did. iza 288, *ogany* 271, did. iza 272, 299, 303, *pomanyka(n)ye* (s titlom na *a*; = *pomańkanje*) 450, dok jedini primjer za *y* = *ń*: *ochruyena* (= *okruńena*) 362 nije siguran (čini se da je na *y* točka kao znak za izostavljeno *n*). Autorici ovoga priloga pojava je poznata samo iz sporadičnih primjera u *Žićima svetih otaca*, što se lociraju i datiraju u Rab potkraj 15. stoljeća. Fancev²² pak upućuje na jednu sjevernodalmatinsku grafijsku odliku šibenske varijante, po kojoj grafem *ch* gotovo redovito služi za bilježenje suglasnika *h*, s time da isti grafem *ch* služi još i za obilježavanje *k* i *č* (za *k* još i grafem *c*), što je prisutno u gotovo svim sjevernodalmatinskim spomenicima (*zadarski Red i zakon*, *Šibenska molitva* i istom rukom zapisane *Božje zapovijedi*, te *Molitva svetoj Margariti* iz istoga šibenskoga samostana, i opet *Žića svetih otaca*).

2. Jezik

2.1. Glasovne značajke

Samoglasničke pojave potvrđene u varijantama *Muke svete Margarite* uglavnom nemaju nekih posebnosti u odnosu na Marulića, pa i nisu za ovo razmatranje relevantne. Možda ipak treba spomenuti jednu pojedinost: zadarske primjere *tuka* 712 ('tolika' prema: *tolika* F. 90, Š. 568), *kuko* 736 ('koliko' u prilično nejasnom kontekstu: *Rec' odkud je vera tvoja / u salbunu kuko broja*, koji nema

²⁰ *Red i zakon*: *bridruʃi* (= *pridruži*); *Šibenska molitva*: *ubroʃa(n)ye* (= *uprošanje*); *Cantilena pro saba[tho]*: *pliʃe* (= *bliže*); *Žića svetih otaca*: *biʃchub*, *garchibiʃchub* (= *biskup*, *jarkibiskup*) i obratno *b* umj. *p*: *brebiuah* (= *prebivah*), a prema navodu Josipa Hamma i u *Dijalogima Grgura Velikoga* iz 1513., samo što on pojavu tumači na glasovnoj razini. – O tome: D. M a l i ć, n. dj. (15), 103.

²¹ Kao npr. u *Žićima svetih otaca* (najčešća grafija: *r*, *ir*, *ri*, *iri*).

²² F. F a n c e v, n. dj. (11), 115.

adekvata u ostale dvije varijante). Za navedene oblike doznajemo iz AR V s. v. *kolik* i AR XVIII s. v. *tolik* i *tuko* (s. r. i adv.) da su sjevernočakavski (i kajkavski – s potvrđama iz kajk. rječnika), nastali promjenom $o > u$ i ispadanjem središnjega sloga *li*. U Marulića takvi oblici glase: *koki*, *koko*, *toki*, *toko* (v. rječnike u SDMM). Međutim, za vremensko i prostorno određivanje postanka prvotne verzije *Muke svete Margarite* možda su najznačajnije dvije granične samoglasničko-suglasničke pojave, na kojima se zasniva osmeračka struktura njezina stiha (4 + 4 sloga). Radi se o prijedlozima i prefiksima *iz(-)*, *v̄(-)*, *v̄z-*, koji se drugačije razvijaju u sjevernim i srednjim čakavskim govorima negoli u južnima, a čiji su razvojni rezultati slogotvorno, pa prema tome i stihotvorno relevantni. Poznata čakavska crta gubljenja početnoga *i* u *iz(-)* prisutna je zapravo u svim čakavskim spomenicima (tj. u govorima što su im u osnovi), ali nigdje nije provedena dosljedno, a znatno je češća u onima sjevernočakavske i srednjočakavske provenijencije negoli južne, odnosno intenzitet promjene pada u pravcu od sjevera prema jugu (zapravo od sjeverozapada prema jugoistoku). Prijedlog/prefiks *v̄(-)* u sjevernijim se stranama nakon gubitka slaboga poluglasa razvija u *v(-)* i u određenim položajima te pod naglaskom u *va(-)*, dok prefiks *v̄z-* prelazi u *vz-*²³, koji se pak složen s riječima što počinju suglasničkim skupom (rijetko i u drugim položajima) pojednostavnjuje u *z-*. Takav prijedložno-prefiksalni *v(-)*, *vz-* u sjevernijim područjima postupno prelazi u *u(-)*, *uz-*²⁴. Prema potvrđama u istraženim spomenicima (npr. *Red i zakon* iz 1345., zatim *Šibenska molitva* i *Božje zapovijedi* iz ruke Pavla Šibenčanina, *Odlomak Korčulanskoga lekcionara* zadarske provenijencije iz vremena oko 1380. g.) čini se da je taj proces prelaženja *v* u *u* započeo već u 14. stoljeću, a prisutan je u svim spomenicima 15. stoljeća. U južnočakavskim je govorima prijelaz *v̄(-)* i *v̄z-* u *u(-)*, *uz-* izravan (kao u štokavskim govorima) ili barem do njega dolazi vrlo rano.²⁵

Ta se dvojna situacija supostojanja *iz(-)* i *z(-)*, *v(-)* i *u(-)* te *z-* (u ispisu se nije našlo potvrda za *vz-*) i *uz-* odrazila kao stihotvorni element u sve tri varijante *Muke svete Margarite*. Kada se prijedlog/prefiks *v(-)* piše grafemom *u*, čitanje *v(-)* ili *u(-)* možemo odrediti aproksimativno po broju slogova u stihu, dok grafem *f* na mjestu prijedložno-prefiksalnoga *v(-)* osigurava nesumnjivo čitanje *v*, što je znatno češće u Z. negoli u F. Iako znatno mlađa, varijanta Z. vrlo često ima na mjestu firentinskoga prijedloga *u* također jednosložni (sjeverniji) *va*, pa je u tome, kao i u nekim drugim pojedinostima, bliža prvotnom tekstu nego dva starija prijepisa F. i Š. Evo nekih primjera za navedene dvojnosti iz F.:

²³ Prijedlog *vz* iz dosad jezično raščlanjenih spomenika 14.–15. stoljeća autorici nije poznat.

²⁴ Najprije u riječima što počinju sa *v* (npr. *v vodu* > *u vodu*) i onima što počinju suglasničkim skupom koji s prijedlogom *v* čini izgovorno neprihvatljiv suglasnički skup. – Ima u literaturi i drukčijih mišljenja.

²⁵ Vidi npr. bračku *Povaljsku listinu* (1250) – Dragica Malić, *Povaljska listina kao jezični spomenik*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 1988, o tome 65–66 i 98.

z(-)/iz(-):

z našega nas stira grada 98
ter jih z Božje vere znimleš 108 →
Sva plamikom moć mi zgori 13
i da zgubi svoju pamet 40

i znemu ju iz tamnice i ona →
tvoja raba da ne zginu 312
i zajd[e] van vode did. iza 336
Ćić ne puk tolik zginu 379
ki će te zla svakoga zneti 486 →

v(-), va(-)/u(-)

i mnogo se v paklu slovom 2
V tebi jest Božje zlamenje 23 (3 + 5!)
Ti zlamenje v ruci imaš 24
Isus v tebi sam pribiva 31
Tere stanu v nečistoći 68
Kako li je va te prišal? 117
druzih va te verovati 296
i va vike vikom slaviš 336
mñahu da je vnutri zlato 193
sad vreda to opravite 283 (i passim)

z-/uz-

Koga od sna ja ne zdvignu 49 →
da pravadnim dobra zimleš 107
koji zdrhta staviv ruke 445

← nih iz vere van iznimam 58
izbodoše oči moje 12
I ki zajdu iz svetošći 67
iznevarke svih uhiću 69
i od tebe batom izb'jen 74
izagnan bi prez milosti 138
tad anjeli izmućeni 150
ispušćeni tada bismo 195
izašadši did. iza 216
svitñaci ju izžezite 248
Ogañ ovi ki me izgara 299 (4 + 5)

← svakoga ih zla izneti 514 i dr.

Odkad Isus u te pride 17
proročastvo u te stavi 20
Ter me prognat hoć' u propast 42
kad u mojih rukah bude 44
Svih u boju primemagam 55
jer je u mni Božja milost 127
U zemļu me ti zatvori 171
da grih u mni ne pribiva 252
Uistinu jur nitkore 53 (i passim) i dr.

← još ju više uzdvignite 247
uzvišenje slave tvoje 310
i da uzvisiš veru svoju 408 i dr.

Premda ispisivanje za ove primjere nije bilo iscrpno, čini se da su dvojni oblici navedenih prijedloga i prefiksa u F. podjednako zastupljeni. Uglavnom to vrijedi i za Z., a u Š. je pak zastupljeniji prefiks *uz-*²⁶ nego *z-*: *uzdrži* 55, 108, *uzdvignite* 171, *uzdvignuvši* did. iza 174, *uzdahom* 402 pored *zdvigneš* 152, *zdignuvši* (s već pojednostavljenim skupom *dv*²⁷) did. iza 284. Sve tri varijante imaju samo prilog *vreda*, ali *u(j)istinu*, *u(j)isto*. Međutim, u sve tri varijante *Muke svete Margarite* postoji jedan (naoko nevidljiv) sigurni pokazatelj starijega i sjevernijega postanka prvotnoga teksta u odnosu na sva tri poznata nam prijepisa. Radi se, naime, o poznatoj srednjočakavskoj pojavi da se prijedlog *v* zbog labilnoga izgovora često

²⁶ Prefiks *uz-* dolazi već u *Šibenskoj molitvi*: *uzvišena*, *uznesena*.

²⁷ Ako nije izdavačka pogreška, budući da nemamo izvornika.

gubi, zapravo slijeva s narednom riječju, pa se ta pojava u pisanim tekstovima odražava na način nebilježenja toga prijedloga. Ta je pojava poznata iz više tekstova, ali najzastupljenija je u već spomenutim *Žićima svetih otaca*.²⁸ Takvih primjera ima u sve tri varijante *Muke svete Margarite*. To su stihovi čiji nam smisao nije jasan (ili nije posve jasan) ako u njima ne pretpostavimo takav izostavljeni (sliveni) prijedlog *v*, npr. iz F.: *bi[l] sam [v] tomu ja nauku* 7 (Š. 482: *jer sam na tom bil nauku*), *ter ih svežem [v] moju vriću* 70 (Š. 548: *u svoju ih svežem vriću*, Z. 692: *u moju njih svežen vriću*), *[v] misto gdi jim* (vjer. pogr. umj. *mi*, kako je u Z. 1060) *kosti stoje / ki upiše muku moju, / podaj nému milost svoju* 468–470, *Blažena si [v] svom vrimenu / u molitvi ku spomenu / za svih grišnih sega svita* 483–484, *K meni sada nastoj priti / [v] misto ko éu t' pripraviti* 525–526; iz Š.: *S paklenimi hoćeš vuci / [v] vikuvičnoj stati mucu* 271–272 (jednako i Z. 287–288), *da ufanja svaka v tebi / ima čista diva [v] sebi* 323–324 (Z. 340: *jima diva čista [v] sebi*), *[v] tminah stojim ja zle voļe* 399 (Z. 415: *U tminah sam sad zle voļe*), *Bož[j]e [v] tebi jes[t] zlamenje* 501 (F. 23: *V tebi Božje jest zlamenje*, Z. 647: *Božje v tebi jest zlamenje*); u Z. osim navedenih primjera: *Veruješ li ti [v] onoga / ki bi propet od nas Boga?* 121–121 (Š. 121: *Veruješ li ti v onoga*), *Čin' [v] nebesa, Bože, tvoja / ter da pride molba moja* 321–322, *Kih priliku [v] tebi najdu* 693 (F. 71: *Kih priličnih k tebi najdu*, Š. 549: *...priličnih tebi...*), *Nam Solomun hti stvoriti / [v] staklen sud nas zatvoriti* 807–808, *Karsti mene i primi me / [v] Oca, Sina, Duha jime* 947–948, *Ki učini [v] jime moje / milost gdi mi kosti stoje* 1059–1060²⁹.

Među suglasničkim pojavama u F. zabilježene su još neke koje ukazuju na sjevernije i starije podrijetlo prvotnoga teksta u odnosu na prijepis, npr. sjevernije *gdo* 505, 507, *nigdor* 10 uz južnije *tko* 475, *nitkore* 53. U Z.: *gdo* 171, 751, 782, 1089, 1101 i samo jednom *tko* 1091, ali *nitkore* 379, 401, 675, a u Š. samo pojednostavljeno: *ko* 398 i *nikore* 363, 385, 484, 531. Sjevernija je čakavska crta i gubljenje dočetnoga *-l* u glagolskom pridjevu radnom – F: *bi[l]* 8, *oda[l]* 128, *zabi[l]* 157, Z.: *hti[l]* 832, i opet potvrđena u *Žićima svetih otaca*, u lošinjskim ispravama 16.–17. st. i u nekim novijim sjevernodalmatinskim otočkim govorima.³⁰ Novija je i južnija pojava *-l > -o* u istom glagolskom obliku, koja se u F. nalazi samo u dva dvostiha (sa strukturom stihova prilagođenom toj glasovnoj pojavi: 4 + 4 sloga): *zač si mene prosvitlio / i mnogo s' me uzvisio* 341–342, *Da si harlo to stvorio! / Još ju nisi umorio?* 383–384. Adekvatni stihovi u Z. glase drukčije: *prosvitli me i utiši / i mnogo me sad uzviši* 953–954, *Da ta rič je sad stvorena, / sad sad da je umorena!* 997–998. U Š. i Z., premda su mlađi prijepisi, nije potvrđeno *-o < -l*, ali u Š. dolazi jedna potvrda za noviju (dijalekatsku) pojavu sažimanja dočetnoga *-o < -l* s prethodnim samoglasnikom: *pozno* (< *poznao*):

²⁸ Vidi: D. M a l i ć, n. dj. (18), 478.

²⁹ Varijanta gore navedenih stihova 468–470 iz F.

³⁰ Vidi: D. M a l i ć, n. dj. (18), 512; Josip H a m m, Mate H r a s t e, Petar G u b e r i n a, »Govor otoka Suska«, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 1 (1956), JAZU, Zagreb, 7–215, o lošinjskim ispravama str. 31; Božidar F i n k a, »O govorima na Zadarskom otočju«, *Ljetopis JAZU*, 76 (1972), JAZU, Zagreb, 261–268, o tome 256.

nihovu sam pozno muku 481. U F. 7 na tome mjestu stoji: *I žeral sam ja nih muku* (u Z. toga nema). Upravo ta paralela iz F. pokazuje da je u predlošku s kojega je prepisivan Š. u stvari moralo stajati nešto drugo, tim prije što glagol *poznati* zapravo i ne odgovara smislu: đavo Bezes hvali se Margariti kako su zbog njega mnogi pravednici postali ubogi jer je on žderao (u prenesenom smislu) njihovu muku, dakle ono što su s mukom stekli. Iz toga možemo zaključiti da je na mjestu *žeral* iz F. u predlošku s kojega je prepisivana varijanta Š. moglo stajati *požrl*, tj. glagolski pridjev radni od *požriti/požarti* 'požderati' (svrš. prema nesvrš. *žerati* iz F.), i to vjerojatno napisan starijom grafijom, u kojoj su se istim grafemom pisala sva četiri suglasnika u nizu *s-z-š-ž*, pri čemu je taj zajednički grafem bio *ʃ*, dok je slogotvorni *r* mogao biti napisan grafemom *ra*, pri čemu bi pretpostavljeni grafijski oblik riječi mogao biti **poʃral*. Prepisivač Š. očito je znao za mogućnost pisanja suglasnika *s* i *z* grafemom *ʃ*, ali ne i *ž*, pa je *ʃ* identificirao kao *z* i grafijski slijed *poʃ* razriješio kao *poz*, a *r* shvatio kao pogrešku umj. *n* u participu *poznal*. Novija zamjena dočelnoga *-l s -o* i sažimanje s prethodnim samoglasnikom najvjerojatnije je njegova intervencija. U Z. je iz toga kruga glasovnih promjena također jedna potvrda za noviju dijalekatsku pojavu *-l > -o > -ja: bija* 1166.

U Š. su potvrđene još dvije suglasničke pojave poznate iz sjevernih i srednjočakavskih spomenika i govora: jedno je promjena suglasnika *h* u *k* ispred zatvornoga suglasnika, ovdje zastupljena samo u oblicima glagola *htiti: ktiti* 148, *ktij* 189, 335, *kti* 95, *ne ktijte* 222 pored *hti* 473, *htijte* 229 (uz pojednostavljeno: *ki ti* 369, *ne tij* 403); drugo je obratna pojava *-k > h: h našim* 195.³¹ Možda u ovu skupinu ide i već spomenuti primjer *ki hodir* (? < *godir*) F. 429, ukoliko se ne radi o grafijskom glagoljičkom utjecaju (zamjena slova *g-h* – *v*. naprijed u odjeljku o grafiji). Sve su to prepisivački unosi u odnosu na prvotni tekst.

Od suglasničkih skupova za starinu spomenika karakterističan je *vs-* (< *vbs-*) u kosim padežima i izvedenicama zamjenice *vas*. O njegovu postojanju u prvotnom tekstu svjedoče još samo pojedinačni ostaci. Tako u F.: *vsakomu* 9, *vsih* 235, *vsu* 320, *vse* 452, ali redovito pridjevi *vsemogi* i *vsemogući* za Boga i Isusa: *vsemogoga Gospodina* 232, *Isukarsta vsemogoga* 366, 570, *vsemogući o Isuse* 289, pa je taj stariji suglasnički skup u takvim situacijama očito upotrijebljen kao fonostilem. Jedan je takav nađen i u Š. u molitvenoj formuli (uz stariji oblik prijedloga): *Da si hvalen /va vse vike vikom! Amen!* 275–276. U Z. nema ni takvih pojedinačnih ostataka staroga skupa *vs-*. U sve tri varijante bezizuzetno je potvrđen stari suglasnički skup *čl-* u riječi *človik* i izvedenicama (u Marulića pored *člo-* dolazi i novije *čo-*).

Referirajući se na pitanje postavljeno u naslovu rada, treba spomenuti kako značajan odmak od većine Marulićevih djela (prvenstveno *Judite* kao Marulićevu

³¹ Vidi o tome: D. M a l i ć, n. dj. (18), 476–477 i 509–511.

načinu pisanja najbližeg djela) čini dosljedna upotreba suglasničkoga skupa *št* kao izgovorne kontinuantne sekundarnoga skupa *čt* (< *čbt*) u sve tri varijante *Muke svete Margarite*, dok se u *Juditi* i nekim drugim Marulićevim djelima knjiške riječi, očito shvaćene kao leksemi, pišu sa *čt*.³² Tako je pored zamjenice *ništar* F. 543 (koja u tom obliku dolazi i u Marulića) u F. potvrđeno samo: *poštenje* 266, *štiti* ('čitati') 455, *štit* ('poštovati') 423, *štuje* 142, *štuju* 241, 373, a ista je situacija i u Š. i Z.³³

2. 2. Morfološki pokazatelji

U varijantama *Muke svete Margarite* javljaju se i stariji i noviji morfološki oblici u svim vrstama promjenjivih riječi. Ali, kao što je već rečeno, svi stariji morfološki oblici nisu pokazatelji određene vremenske i prostorne pripadnosti nekoga spomenika. Mnogi od njih supstoje s novijima kao književnojezični i stihotvorni rekviziti u tekstovima i starijima i mlađima od Marulića, pa tako i u njegovima. Međutim, nekim se morfološkim oblicima poznati rukopisi *Muke svete Margarite* znatno razlikuju od Marulića. Tako, primjerice, Š. i Z. (u dijelu kojega nema u F.) imaju Vjd. *sin Marije: Čin' me vidit, sin Marije, / neprijate! ki me rije* Š. 391–392, Z. 407–408, koji je autorici poznat iz pjesme *Sudac strašan...* iz Picićeve *Rapske pjesmarice* (1471.): *Dal[j] im, Bože Gospodine, / pokoj vičnii, sin Marije, / skrozi slavno ime tvoje!*³⁴

U sve tri varijante posebno se ističe stari Amn. imenica m. r. na *-i* (< *-y*) nepalatalne promjene (ali izjednačen s Nmn. – s provedenom II. palatalizacijom!), a imenicama m. r. pridružuje se i zbirna imenica *ľudi* (starije: *ľudje*). Tako u F.: *Ja svakomu dvižem rati*³⁵ 9 (Š. 479–480 iskvareno: *Ja svakomu di se rati / činim da su svi nebozi* i ponovljeno 483–484: *Ja svakomu di se rati / nikore mi moć ne skrati*³⁶), *ter sve ľudi jesam smogal* 36 (Š. 514 i Z. 658: *i svi ľudi jesam smogal*), *razbila s' mi jure zubi* 100 (u rimi *ubi / zubi*, ali u prethodnom stihu izvan rime

³² Vidi o tome: Dragica Malić, »Marulić i crkvenoslavenska tradicija«, CM XVIII (2009), 167–209, to 164–165.

³³ Ni Marulićevo *čt* ni ovdašnje *št* ne uzimam kao pravopisni, nego kao jezični problem.

³⁴ Cvito Fisković, »Rapska pjesmarica iz druge polovice XV. stoljeća«, *Grada za povijest književnosti hrvatske*, 24, JAZU, Zagreb, 1953, 25–71, pjesma na str. 43–45. U *Lekcionaru Bernardina Splićanina* (1495.) na adekvatnome mjestu stoji također stari, ali uobičajeni Vjd. *sinu Marije* – (Tomislav Martić), *Lekcionarij Bernardina Splićanina po prvom izdanju od g. 1495. Djela JAZU*, knj. V, JAZU, Zagreb, 1885, pjesma na str. 180–181.

³⁵ Prema AR XIII s. v. *I. rat* ta imenica može biti m. i ž. r.

³⁶ To ponavljanje pokazuje kako prepisivač Š. nije shvatio (ili se u predlošku nije vidjelo pročitati) *dvižem rati*, a sa *di se rati* nije znao složiti logičan dvostih, pa mu to nije uspjelo ni u dva pokušaja.

noviji *djavle*: *Sama s' ti ka djavle ubi* 99 (Z. 721–722: *Svi s' razbila meni zubi*, / *sama tisuć djavaľ ubi*), *Poj jur u svi zali časi* 209 (Z. 833: *Nu, poj u svi zali časi*), *i meni se ne pristoji / verovati bozi tvoji* 228 (Z. 851–852 isto), *Svi odvarzi grisi moji* 327 (rima: *ispokoji* 328 – Z. 943–944: *Odvarzi mi grisi moji / ter me, Bože, upokoji*), *...uhitite / ove ľudi, svi pobijte* 369–370 (Z. 984: *ovi ľudi svi pobi'te*), *Prosti ņemu grisi veli* 421 (isto Z. 1029), *tolikoje mu grisi prosti* 427, *oblahčaj joj ņeje grisi* 457, *prosti grišnim grisi*³⁷ *mnozi* 466 (rima: *pomozi* 465 – Z. 1061: *svi mu, Bože, prosti grisi* u rimi sa: *ti si* 1062), *spomenula s' svi grišnici* 502 (rima: *muci* 501 – isto i Z. 1088 uz rimu: *v tannici* 1087), *tudje grisi prostim ņemu* 509, *da vam grisi sad svi prosti* 545 (Z. 1131: *da vam grisi on odpusti*) uz novije: *boge moje adorati* 222 (isto i Z. 846), *Moje boge već ne štiju* 373 (isto i Z. 987), *i grihe mu vse ti prosti* 452; u Š.: *ki češľaju vaši runi* 19 (rima: *puni* 20 – isto i Z. 19–20), *Svaki strasi sad ostavi* 103 (isto i Z. 103), *dušu zgubi za zli grisi* 118 (rima: *ti si* 117 – isto i Z. 117–118), *Neću slišat vaši bozi* 239 (rima: *mnozi* 240 – isto i Z. 255–256), *Ktij štovati moji bozi* 335 (rima: *mnozi* 336 – isto i Z. 351 osim početnoga *Htij*), *Viditi će oči moji / izbrojeni udi tvoji* 345–346 (Z. 362: *...još brojeni udi tvoji*) pored novijega: *ona naše boge psuje* 83 (Z. 83: *ona vaše boge psuje*), *boge naše nenavidi* 88 (Z. 88 isto), *ki proganja boge tvoje* 107, *gdi ne častiš boge moje* 139, *i za tebe boge moli* 202, *svak na pomoć boge zove* 205, *vaše boge verujući* 242; Z. osim navedenoga: *Darovat ću [t'] dari mnozi* 146, *svi udi si prominila* 646 (Š. 500: *sva uda*), *Zakoni smo našli novi* 812, *Olibrij zapovida slugam da muži i žene... pobiju did. iza 982, ... pobi'te / dicu, muži tere žene* 984–985, *Svi pomozi, Bože, taci / ki žgu sviću...* 1033–1034 pored novijega *tve boge nenavidim* 100. Navedeni primjeri pokazuju još jednu podudarnost sa *Žićima svetih otaca*: i tamo znatno prevladavaju stariji oblici Amn. imenica m. r., kao i ovdje izjednačeni s nominativnima (s II. palatalizacijom), uz koje atributivne riječi mogu, ali ne moraju imati noviji nastavak *-e*, kao ovdje u F.: *sve ľudi, ove ľudi*, ali i *svi zali časi, grisi moji/mnogi/veli* i dr.³⁸ Međutim, zanimljivo je istaknuti da se u sve tri varijante *Muke svete Margarite* noviji imenički oblik Amn. na *-e* upotrebljava samo za poganske bogove i jednom u F. za đavle (koji po ondašnjim svjetonazornim kriterijima, zapravo prema *Bibliji*, pripadaju istoj etičkoj razini³⁹), jednom i za grijehe, pa je to očiti morfostilem: noviji su oblici (književnojezično) negativno obilježeni i upotrebljavaju se samo za negativne pojmove.

Jedini je deklinacijski ostatak dvojine NA imenice *oči* i njezinih atributa, npr. *Viditi će oči moji* Š. 345 i *Viditi te oči moji* Z. 361, *Oči slipim ja ņegovi* Š. 519, ali u najstarijoj varijanti atribut u novijem (množinskom) obliku u rimi s novijim (množinskim) *ruke tvoje / izbodoše oči moje* F. 11–12.

³⁷ Riječ nadredno upisana, s nedovoljno jasnom grafijom – u Verdianija: *grihe*, ali po onome što se razabire ipak vjerojatnije: *grisi*.

³⁸ Vidi: D. M a l i ć, n. dj. (18), 522–523.

³⁹ Usp. npr. iz *Dubrovačkoga psaltira* (I. pol. 16. st., NSK sign. R 3261) Ps. 95: *Zašto svi bozi od naroda djavli*; u Kačićevu prijevodu *Biblije* na tome mjestu: *hudobe*; lat. *Quoniam omnes dii gentium daemonia*. – Navod iz *Dubrovačkoga psaltira* i Kašića prema Fancevljevu izdanju u *Djelima JAZU*, knj. XXXI, Zagreb, 1934.

Među glagolskim oblicima zanimljivo je spomenuti rijetke primjere za izricanje budućnosti aoristom: *Hvale meni ne izusti, / ali t' razdrih svi čelusti* F. 101–102 (Z. 723–724: *Djavle, jošće meni zusti, / ali t' razbih svi čelusti*), *nijednomu pravadniku / ne učinih već zlo človiu* F. 175–176 (u Bezesovu obećanju Margariti), *Znaj da u mom stanu staše / svi ki va te verovaše* Z. 1105–1106 (u Božjem obećanju Margariti što će učiniti poslije njezine smrti). Možda se tako mogu tumačiti i (ne baš sasvim jasni) stihovi iz završne Anjelove replike u Z., koji se obično tumače kao godina izvođenja prikazanja: *Margarite, dive čiste, / ki prošćenja ne jimiste / lit tisuća pet sat više / ovu Muku svi ki sliše; / ki ju štiti svak dan bude, / svojoj duši raj dobude* 1189–1194, tj. ako *jimiste* uzmemo u futurskom značenju, onda bi navedeni stihovi imali značiti da će oni koji slušaju »ovu Muku« »Margarite, dive čiste« (red riječi i inače se često podvrgava stihotvornim potrebama, ali ostaje pitanje što u tom kontekstu znači prilog *više*⁴⁰) imati tisuću pet stotina godina oprosta grijeha (što je tipično srednjovjekovno predtridentinsko obećanje, obično vezano uz određene molitve), a oni koji je budu čitali, osigurat će svojoj duši raj. A kako se poslije Tridentinskoga koncila uvodi zabrana takvih obećanja, ono bi upućivalo na znatno stariji predložak od zadarskoga prijepisa i na njegov nastanak u krugu srednjovjekovnih vjerskih poimanja. Luka Zima iz starije čakavske književnosti navodi upotrebu aorista za izricanje budućnosti u irealnoj pogodbenoj rečenici.⁴¹ U *Žićima svetih otaca* jedan je nasuprotan primjer: u irealnoj pogodbenoj rečenici perfektivni prezent glagola *biti* + infinitiv, a u glavnoj (umj. futura I.) aorist.⁴² U našim primjerima nema nikakve zavisnosti – aorist se javlja na uobičajenim mjestima futura I., koji se inače izriče prezentom glagola *hotiti/htiti* i infinitivom (s enklitičnim ili punim oblicima pomoćnoga glagola), odnosno prezentom svršenih glagola. Među tim uobičajenim oblicima javlja se jednom stariji i sjeverniji čakavski futur: perfektivni prezent glagola *biti* + infinitiv, koji inače u ovim tekstovima služi za izricanje futura II., a u našem primjeru i za futur II. i za futur I.: *Kada bude človik spati, / néga budem pohajati* F. 45–46 (prema uobičajenom: *Kada človik bude spati, / dojdem néga ja tentati* Š. 523–524, *Kada človik bude spati, / dojdem néga pohajati* Z. 667–668). Ima i jedan primjer za upotrebu futura I. i II. u funkciji kondicionala: *I da budeš ti hotiti, / meni hoćeš dobar biti* F. 233–234 (tj. 'kada bi htio, ti bi meni dobar bio').⁴³ U Z. nailazimo na trag sjevernjega podrijetla u enklitici pomoćnoga glagola *htiti/hotiti* u 3mn.: *Viditi te oči moji* 361 (u Š. na adekvatnome mjestu stoji: *Viditi će oči moji* 345), a jednom, naoko, i na neuobičajenome mjestu, u 3jd.: *O prežuti, strašni lave, / nete biti vazda slave!* 283–284, ali to je pogreška u prijepisu prema: *nek te bisu vazda slave!* Š. 268.

⁴⁰ On bi bolje odgovarao aoristnoj upotrebi oblika *jimiste*: ako se hoće reći da oni koji su već imali oprost od svete Margarite, imat će ga slušanjem »ove Muke« još tisuću pet stotina godina *više*, ali tu pak nedostaje glagol obećanja.

⁴¹ Luka Z i m a, *Nekoje, većinom sintaktičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*, Djela JAZU, knj. VII, JAZU, Zagreb, 1887, 256–257.

⁴² D. M a l i ć, n. dj. (18), 557.

⁴³ U *Žićima svetih otaca* jedan je primjer za kondicional u funkciji (relativne) budućnosti – D. M a l i ć, n. dj. (18), 557.

Među glagolskim je oblicima vrlo je čest složeni imperativ: imperativ glagola *hotiti/htiti/ne titi* + infinitiv za izricanje molbe, zapovijedi i sl., npr. u F.: *htij meni to povidati* 120, *htij me malo oprostiti* 164, *Djavle čarni, htij mučati, / ne htij veće sad kričati* 199–200, *Hotij k meni ti pristati* 221 (Z. 845: *Hotij meni...*), *htij slišati riči moje* 236, *Zato k meni htij pristati* 243, *Ne hotij mi to praviti* 263 i dr.; ili u Š.: *Hotij, Bože, odsuditi / ko će od nas boj dobiti* 397–398 (Z. 413–414 iskvareno: *Ne htij, Bože, odlučiti / jer će se naš boj dobiti*), *Ne tij mene sržbom biti, / ne hotij me zapustiti!* 403–404 (Z. 419–420: *Ne htij k meni saržben (?)⁴⁴ biti, / ne hotij me zapustiti*) i dr.; Z.: *Ne htij već mi ti grustiti, / htij me s mirom jur pustiti* 791–792, *Hotij mene, Gospodine* 931, *htij mi vrime odoliti* 1008 i dr. Tim se složenim imperativom *Muka svete Margarite* i opet djelomično slaže sa *Žićima svetih otaca*: u tom se spomeniku takav složeni imperativ sa zanijekanim pomoćnim glagolom *ne titi* i infinitivom upotrebljava za izricanje savjeta, npr. *Ne tij bojati se, Ne tij ufati u nepravdu, Ne tijte pribivati s onimi ki sut otmernici* itd.⁴⁵ Međutim, takav složeni imperativ vjerojatno je općekaavska crta, pa se nalazi i u Marulića.⁴⁶

2. 3. Sintaksa, leksik

Na sintaktičkoj razini nema uočljivih pokazatelja pripadnosti prvotnoga teksta *Muke svete Margarite* određenom prostoru ili vremenu. Sintaksa uglavnom pokazuje općekaavske ili priobalne karakteristike (govorne i književnojezične), kao što je primjerice čakavski A = G u svim rodovima jednine i množine bez obzira na kategoriju živo–neživo, ili romanski supstratski odnosno latinski knjiški utjecaji, prisutni podjednako u čakavskima kao i u dubrovačkima štokavskim spomenicima, kao što su npr. zamjena A i L bez obzira na pojam mirovanja/kretanja; upotreba konstrukcije *od + G* umjesto samoga G, umjesto posvojnoga i odnosnoga pridjeva, te umjesto *o + L*; miješanje upotrebe posvojnih zamjenica i povratno-posvojne; književnojezična upotreba Amn. s. r. za izricanje sveobuhvatnosti i dr. Isto vrijedi i za književnojezičnu karakteristiku potaknutu crkvenoslavenskim jezičnim utjecajem upotrebe punih oblika pomoćnih glagola (*biti* – u perfektu i imenskom predikatu; *hotiti/htiti* u futuru I.), zastupljenu pored enklitičnih oblika u većem ili manjem opsegu u svim poznatim spomenicima i s čakavskoga i s dubrovačkoga područja.

Iako također ne govori o prostorno-vremenskoj pripadnosti spomenika, ipak je zanimljivo spomenuti jednu staru slavensku sintaktičku crtu – izricanje dvaju pojmova (subjekata ili objekata) nominativom i instrumentalom s prijedlogom *s* umjesto dvaju nominativa s veznikom *i*: *Jošće veće da tva mati / s ocem hoti k nam pristati* F. 85–86 (prema uobičajenom: *I jošće da tva mati / i tvoj otac mene*

⁴⁴ Graf. *sarxbon* – u: F. F a n c e v, n. dj. (12), 28: *Ne htij k meni sržbon biti*.

⁴⁵ D. M a l i ć, n. dj. (18), 560–561.

⁴⁶ Vidi: Milan M o g u š, *Rječnik Marulićeve Judite*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2001, i popratne rječnike istoga autora u SDMM, s. v. *htiti*.

prati Š. 563–564, *Jošće veće da tva mati / i tvoj otac mene prati* Z. 707–708), *Žalost s tugom nam dohodi* Š. 199, Z. 239, *Bog moj hoće učiniti / tilo s dušom pogubiti* Š. 269–270.⁴⁷

Spomenute sintaktičke karakteristike (i ne samo one) postaju značajnim sastavnicama književnojezičnoga izražavanja, pa ih nalazimo kao književnotvorna sredstva kako u kasnosrednjovjekovnoj anonimnoj književnosti, tako i u Marulića i njegovih nastavljača.

Na leksičkoj razini potražili smo iz *Muke svete Margarite* riječi nepotvrđene u Marulića (prema rječnicima u SDMM). Evo nekih od njih:

blediti ('blejati' – *ne bledite, pas'te svude* Š. 24, Z. 24; AR I *blediti* upućuje na *blesti, bledem*, a tamo su pod *c*) potvrde samo iz Mikaljina i Belostenčeva rječnika)

diti se ('staviti se, metnuti se' – *Ne znam ča ću učiniti / ni kamo se nebog diti* F. 77–78, Š. 553–554, Z. 697–698; AR II s. v. *I. djeti* pod *b. sa se* potvrde donosi iz dubr., te mlađih bos. i slav. pisaca, ali i istarskih nar. pjesama)

divičica ('djevojčica', hip. *djevojka* – *Promin' misal, Margarita, / divičice plemenita* Š. 193–194; AR II s. v. *djevičica* navodi znač. »dem. djevica« uz napomenu »često po značenju isto što *djevojčica*«; potvrde su iz Vrančićeva, Della Bellina, Belostenčeva i Jambrešićeva rječnika, iz senjskoga *Naručnika*, Glavinića, Gazarovića, nekoliko dubr. pisaca, te mlađih bos. i slav.)

divojčica (isto što *divičica* – *Molim tebe, Margarita, / divojčice plemenita* F. 217–218, Z. 841–842, *Uistinu svak se boli / ... / divojčicu videć tebe* Š. 201–203; AR II s. v. *I. djevojčica* navodi znač. »dem. djevojka« s potvrdama iz gotovo svih rječnika, *Života sv. Katarine*, Vitezovića, dubr. i bos. pisaca)

hotnica ('priležnica' – *i činim ga probuditi / ter hotnici svojoj iti/priti* F. 47–48, Š. 525–526, Z. 669–670; u AR III potvrde su 15.–18. st., iz gotovo svih rječnika /i kajk./, a književne iz izvora crsl. jezično obilježenih: *Petrisova zbornika*, *Naručnika*, *Kožičića*, *Budinića*, zatim iz Glavinića, Vitezovića, te od južnijih Hektorovića, Mrnavića, Kavanjina i još nekih mlađih pisaca)

hudobina (aug. od *hudoba* 'vrag, đavo' – *A nečista hudobino* (govori Margarita đavlu) Z. 579; u AR III nepotvrđeno; s. v. *hudoba* znač. 'vrag' pod *b. s* potvrdama iz *Bernardinova lekcionara*, *Budinića*, *Vrančića*, *Kašića* i dubr. pisaca)

hudobniak (pren. 'đavo' – *pravi meni, hudobnače, / duš ubozih udavlače* Š. 463–464, Z. 613–614; AR III za znač. upućuje na *hudobnik*, a tamo 'hud, zao čovjek' i 'čovjek u kojemu je hudoba, vrag'; potvrde su iz Belostenčeva, Voltigijeva i Stullijeva rječnika, te iz *Bernardinova* i *Ranjinina lekcionara*, *Kašića* i mlađih bos. pisaca; sa znač. 'čovjek u kojemu je hudoba, vrag' još je i riječ *hudobiinak* s potvrdom iz Vrančića)

⁴⁷ U Marulića je takav primjer: *S toga je izgubil Adam s Evom milost* Ju 1435, te iz *Govorenja svetoga Bernarda: zemlje s vinogradu* 91. Inače je autorica na ovu pojavu naišla još samo u jednom od dubrovačkih molitvenika 15. stoljeća.

iznimati ('vaditi' – *rih iz vere van iznimam* F. 58, *rih iz vere svih iznimam* Š. 536, Z. 680; AR IV navodi znač. kao da se radi o svrš. gl. »izeti (izneti)«; potvrde su iz Voltiggijeva i Stullijeva rječnika, te sjevernijih izvora: *Petrisov zbornik*, Mon. croat., izdanja senjske tiskare, protestantska *Postila*, Budinić, istarske nar. pjesme; svrš. gl. *izneti/zneti* obilno je potvrđen iz svih krajeva, pa i u Marulića)

jidost ('proždrljivost' ? – *Vidih usta gdi otvori, / da* (tj. 'ali') *ga tvoja moć umori, / vidih nega jidost zala / da jest sasvim pomańkala* Z. 479–482; u AR nepotvrđeno)

krst ('krštenje, baptismus' – *tilo moje da karst prime* F. 338; *Čin' da ova voda čvarsta / studenac mi bude karsta* Z. 925–926; u AR V s. v. *I. krst* pod 3. rječničke su potvrde: Vrančićeva, Belostenčeva, Voltiggijeva i Stullijeva, a književne: *Korizmenjak*, Kožičić, Antun Dalmatin, Lucić, Baraković, Glavinić, Vitezović, od južnijih Hektorović i Kavanjin, te neki dubr. i bos. pisci)

kuželj ('izdizanje vode pri vrenju' – *Margaritu v kotal stav'te, / kuželom ga čin'te vriti* F. 284–285, *Margaritu v kotal stav'te / da kuželom kruto vari* Z. 906–907; u AR V potvrde su malobrojne: Zoranić, Baraković, te od južnijih Mrnavić)

lijunkorn/lionkorn ('jednorog', od sttal. *lioncorno* < lat. *unicornus*) – *Lijunkorna od jakosti / i od rozi snažnih dosti / umiļenstvo moje shrani* Š. 297–299; *Lionkorna od jakosti / i od rozi strašnih dosti / umiļenstvo moje shrani* Z. 313–315; u AR VI nepotvrđeno).

marmļiti ('mrmļjati' – *Svezana me zato držiš / tere na me tako mrmļiš* Š. 511–512; F. i Z. na tome mjestu imaju: *marziš*; u AR VII s. v. *mrmļiti* za oblik s *ļ* samo je jedna potvrda iz 18. st.; za *ń* potvrde su ugl. dubr.; Marulić ima *marmñati*)

naviditi ('mrziti' – *Dokle budeš ti živiti, / neću tebe naviditi* F. 173–174; AR VII s. v. *navidjeti* navedeno znač. ima pod *b.* s potvrdama iz dubr. pisaca, Bandulavića, Kavanjina, Kanižlića)

nožnica ('korice mača' – *izneme mač iz nožnice* Z. did. iza 1160; u AR VIII pod *a*) *sing.* potvrde su iz većine rječnika, a od književnih iz *Bernardinova lekcionara*, senjskoga *Transita*, protest. *Proroka*, Glavinića, te iz dubr. i bos. pisaca)

*obuziti (*obužiti ?) (pren. 'oduzeti slobodu' – *Nu, jesi li prosta žena, / ali s' raba obužena?* Z. 95–96; kako je jedina potvrda ptc. pas., koji je jednak u *obuziti* i *obužiti*, natuknica nije sigurno uspostavljena; AR VIII s. v. *obuziti* navodi znač. »svezati«, s potvrdom iz Stullijeva rječnika, koji upućuje na *obužiti*; ostale su potvrde iz Lucića, Zoranića, Barakovića, Budinića i Kašića, a za trajni glagol *obuzivati* iz Budinića i Kašića; s. v. *obužiti* jedina je Stullijeva rječnička potvrda, u kojoj se navodi da je riječ iz glag. brevijara; usp. u Mikl.⁴⁸ *obqz* »ligamen«)

⁴⁸ Fr(anz) M i k l o s i c h, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Guilelmus Braumueller, Vindobonae, 1862–1865.

odlašati ('olakšati' – *Zdravje meni htij poslati / i bol moju odlašati* Z. 229–230; u AR VIII kaže se da je »glagol tamna značenja i postaća. ... Biće kakva pogrješka« uz jedinu ne sasvim jasnu potvrdu iz protest. *Postile*)

pogrebiti ('sahraniti, pogrepsti' – *nećeš tu moć, pse, imiti, / dušu moju pogrebiti* Š. 263–264 – riječ vjerojatno napravljena zbog rime; u Z. 280 na tome mjestu stoji sadržajno prikladnije: *pogubiti*; u AR X nepotvrđeno, ali ima *pogrebat* »isto što *pogrepsti*, t. j. ukopati, sahraniti« s potvrdom iz Stullijeva rječnika i dvije bos. iz 19. st.)

psica (1. 'kuja'; 2. pren. 'kurva' – 1. *Sluge moje, tu divicu / umor'te ju kako psicu* Z. 293–294, *il' ćeš umrit ti divica / i prem kako jedna psica* Z. 353–354; 2. *Ja ću psicu umoriti* Z. 909; AR XII donosi napomenu da je u svim potvrdama značenje pren. pogrd. za žensko čeljade; potvrde su iz gotovo svih rječnika, iz glag. *Petrisova zbornika*, protest. *Postile* i nekoliko dubr. pisaca)

sloviti (se) (1. 'slaviti'; 2. sa se 'biti slavan, biti na glasu' – 1. *Koga boga, rec' mi, sloveš?* Z. 101; AR XV s. v. *sloviti* navedeno znač. ima pod *b.*; potvrde su iz Mikaljina i Stullijeva rječnika i dubr. pisaca; 2. *Znaj da Bezes ja se zovem / i mnogo se v paklu slovom* F. 1–2, *Znaj da Belbezub ja se zovem, / u paklu se mnogo slovom* Š. 475–476, *Znaj da Bezes ja se zovem, / u paklu se mnogo slovom* Z. 625–626; AR XV navedeno znač. ima pod *e.*, ali uopće ne navodi rfl. glagol; potvrde su iz Della Bellina i Stullijeva rječnika, protest. *Postile*, Barakovića, Vitezovića, Mrnavića, Kavanjina i dubr. pisaca)

sneti ('spustiti dolje' – *Sluge, doli snemite ju* Š. 365; AR XV navodi prez. *snemem* i *snamem*; od prez. osnove *snem-* jedina je potvrda iz Vrančića; osnova *snam-* je potvrđenija, među ostalima i iz Marulića)

svitňak (vjer. 'luč' – *još ju više uzdvignite, / svitňaci ju izžezite* F. 247–248; AR XVII s. v. *svjetňak* navodi samo potvrdu iz Stullijeva rječnika, koji riječ ima s. v. *svjetňčina*, a tamo »veliki svjetňak; lanternone; magna laterna«)

svitovnik ('savjetnik' – *O prizali svitovnici, / zalih bogov naslidnici* Š. 217–218; AR XVII s. v. 2. *svjetovnik* donosi potvrde iz Vitezovićeve i Stullijeva rječnika, *Života sv. Katarine*, Barakovića, Gradića i Kašića)

šentati (nedovoljno jasno značenje – *Hoć' li duše već tentati, / svega ću te sad šentati* Z. 569–570 /govori Margarita đavlu/; AR XVII navodi znač. »prokliñati, kleti« od *šent* 'đavo', ali to znač. ne odgovara našem kontekstu; navode se samo dijalekatske potvrde iz Like i Hrv. primorja, te iz slov. jezika)

teneto ('mreža, zamka' – *Kako i zvir u tenetu, / pridoh u množ sad prokletu* Š. 77–78, *Kakono zvir u tenetu...* Z. 77; AR XVIII navodi iz Mikl. oblike *teneto* i *tonoto*, te njegovo izvođenje iz grč. i lat., uz navode iz rus., ukr., češ. i slov. jezika /očito stara slav. posuđenica/; hrvatske su potvrde samo iz Barakovića, i to 6x)

tentati ('napastovati, poticati na zlo' – *Kada človik bude spati, / ñega dojdem ja tentati* Š. 523–524, v. i primjer kod *šentati* Z. 569; AR XVIII donosi potvrde iz

izdanja senjske glag. tiskare, senjske isprave 1509. g., kajk. Brezovačkog, istarskih nar. pripovijedaka, dijalekatske potvrde s Raba, Cresa i iz Žumberka, a od južnijih pisaca iz Luke Bračanina i Vetranovića)

tužnica ('jadnica' – *Izdaše me sad tužnicu, / kako ribu na udicu* Š. 75–76, *Slavni Bože od milosti, / tužnicu me ti oprosti* Š. 409–410, *Zasve jesam ja uznica, / od poganskih ruk tužnica* Z. 1127–1128; AR XIX navodi potvrde iz Stullijeva rječnika, te iz dva dubr. pisca 17. i 19. st.)

udavlač ('davitelj' – *duš ubozih udavlače* Š. 464, Z. 614; u AR XIX nepotvrđeno; ima glagol *udavlati* iz *Petrisova zbornika*)

uznica ('zarobljenica, utamničnica' – *Slavni Bože od milosti, / uznicu me ti oprosti* Z. 425–426 /s pogr. graf. *uznichul*, drugi primjer v. kod *tužnica* Z. 1128; AR XX nema toga značenja: pod *a*) navodi »tamnica« s potvrdom iz Stullijeva rječnika, a pod *b*) »sužnica, tamničarka« s potvrdom iz Vitezovićeve rječnika)

zaginuti ('poginuti, propasti' – *Ne učini, Gospodine, / raba tvoja da zagine* F. 297–298; u AR XXI rječničke su potvrde iz Belostenca i Voltiggija, a ostale iz protest. *Katekizma*, Vrančića, te iz Dubr. kancelarije, *Bernardinova* i *Ranjinina lektionara* i Hektorovića)

zakupiti ('kupiti' – *Nu jesi li prosta žena / ali si raba zakupljena? /.../.../ Nisam raba zakupljena* Š. 93–94, 97; AR XXII s. v. 2. *zakupiti* od rječničkih potvrda ima samo Mikaljinu; navedeno znač. ima pod *a*. s potvrdom iz Vrančića i Vuletića, a ptc. pas. s primjerom u kojem su *rabe zakupjene* iz Kanavelića /19. st./)

zasve ('iako, premda' – *Zasve jer sam ja grišnica, / poganska me koļe mišca* F. 541–542; AR XXII od rječničkih potvrda ima Mikaljinu, Voltiggijevu i Stullijevu, a pod *c*) *zasve jer* iz *Lucidara*, te Menčetića i Dž. Držića)

Osim nepotvrđena *lijunkorna/lionkorna*, koji vjerojatno potječe iz nekoga srednjovjekovnog *Lucidara* ili *Disipula*, u Z. kao najmlađem od tri sačuvana prijepisa *Muke svete Margarite*, koji ima dosta dodataka u odnosu na ostala dva, u jednom od takvih dodataka dolaze i dva također dosad nepotvrđena posvojna pridjeva: *Jamesov* i *Mambrezov* u đavlovim riječima Margariti: *Poj štit knjige Jamesove*⁴⁹ / i tolikoj *Mambrezove, / ondi hoćeš ti viditi / gdo roditeļ naš hti biti* 779–782.⁵⁰

Među navedenim riječima dosta njih ima sjevernočakavsku i srednjočakavku obilježnost, ali treba napomenuti da su neke riječi iz varijanata *Muke svete Margarite* u AR-u potvrđene uglavnom iz dubrovačkih i/ili mlađih dalmatinskih, bosanskih i slavonskih pisaca. To može biti i posljedica nesistematičnosti ispisa građe za AR. Svakako ih nema u Marulića (vidi popratne rječnike u SDMM). S druge strane, u *Muci svete Margarite* nema nekih tipičnih Marulićevih riječi, kakve

⁴⁹ Graf. *Jaméssoue* s u tom tekstu čestim (ukrasnim) crticama nad slovima, što je Fancev transkribirao: *Jamesiove* – F. F a n c e v, n. dj. (12), 33.

⁵⁰ Očito se radi o egipatskim vračevima Janesu i Mambresu, što se spominju u *Drugoj poslanici Timoteju* – vidi: Oleg M a n d i ć, *Leksikon judaizma i kršćanstva*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969, 219, pod natuknicom *Janes* i *Mambres*.

nalazimo ne samo u rječnicima u SDMM nego i u spomenutim osmeračkim prikazanjima, koja se upravo po njima mogu pripisati Maruliću, npr. vrlo frekventne Marulićeve riječi: *poni* ('dakle'), dvojniski zamjenički oblici *naju*, *vaju* (umj. Gmn. i Amn. *nas*, *vas* i posvojnih zamjenica *naš*, *vaš*), pa stari oblici imenica *kami*, *plami*, zatim *čuti se* (u značenju 'osjećati se' i 'čuvati se'), *goraŋi* ('gornji'), *minovati* ('prolaziti'), izvedenice od osnove *mlob-* (*mloba*, *mloban*, *mlobstvo*, *mlobština*, koje znače slabost, nemoć i sl.), *obitati* ('obećavati'), *okol* ('krug', npr. *sega svita okol* 'zemaljski krug'), *pakal* ('smola, paklina'), *smin*, *sminost* ('smion', 'smjelost'), *tovariš*, *tovarištvo* ('prijatelj', 'prijateljstvo'), *tarpiti* ('trajati'), *živodistvo* ('blud, preljub'), pa prilozima i prijedlozi: *barž/barže* ('možda'), *der/deri* ('čak, još, sve'), *dil/diđal/dil* ('zbog'), *jeda* ('da li, zar'), *listo* ('samo') i dr.

Uz uobičajeni leksik u tekstu se javljaju i neke sveze. One najčešće pripadaju književnojezičnom rekvizitariju. Sveze su u ovom spomeniku uglavnom glagolske, tj. spoj glagola nepotpuna značenja i imenice ili infinitiva drugoga glagola, koji znači ono što bi značio jednostavan glagol iste osnove kao u dopunskoj imenici ili glagolu. Npr. *pomoć dati* 'pomoći' (*htij mu*, *Bože*, *pomoć dati* F. 432), *grih imati* 'griješiti' (*a kad bude grih imati*, / /... / *prosti ņemu*, *Gospodine* F. 441–443), *početi govoriti* 'progovoriti, reći' (*a ona poče govoriti* F. did. iza 248, *koja ... počne govoriti* F. did. iza 288), *činiti se zvati* 'nazivati se' (*Jime t' hoću povidati / i kako se činim zvati* Š. 111–112), *strahu se dati* 'strašiti se' (*Htij nam pravo povidati / ter se nemoj strahu dati* Z. 91–92). Javljaju se i sveze s Amn. s. r. zamjenice *vas*, koja ima značenje sveobuhvatnosti, npr. *svaka ojti* 'sve ostaviti' (*Od mene š ņom sada pojdi / ter na stranu svaka ojdi!* F. 381–382), *svaka dila* 'sve' (*Bog zna, ki zna svaka dila* Z. 153) i u istom značenju samo zamjenički Amn. *svaka* 'sve', zatim sveza Amn. *svaka* s glagolom *moći* – *svaka moći* 'sve moći', npr. *Jer tva milost svaka može* F. 580, *Tvoja milost svaka more/može* Š. 321/Z. 337, *sudac kino svaka može* Š. 396 i d., kojoj množinski zamjenički oblik *svaka* (pod latinskim utjecajem), a pogotovo redovita vezanost uz Boga i njegovu svemoć, daje izrazitu književnojezičnu obilježnost. Kao književnojezični rekvizit dolazi i u drugim tekstovima, pa tako i u Marulića (npr. *Ki je nebes više i ki svaka more* Ju 1545, *Božja t' jih plat' sila*, *kano svaka more* Ju 1664). Frazemi su rijetki (što je značajka srednjovjekovnoga književnojezičnoga načina izražavanja). Zapravo je zamijećen samo jedan (u dvije verzije): *prominiti obraz* i *prominiti se u obraz* 'izobličiti se (od ljutnje)' (*Olibrij promini obraz* Š. did. iza 88; *Olibrij se promini u obraz* Z. did. iza 88).

3. Stalne sintagme, klišeji, citati...

Osim dosad razmatranih više ili manje stilski obilježenih jezičnih elemenata na raznim jezičnim razinama, u oblikovanju hrvatske srednjovjekovne književnosti, osobito one u stihovima, sudjeluju i razni drugi književnojezični i književnoestetski postupci i rekviziti. Oni se s vremenom ustaljuju kao književnotvorna sredstva, pa ih nasljeđuje i rana novovjekovna književnost. Takvi su (uz već spomenute sveze

i rijetke frazeme) upotreba stalnih sintagmi, uobičajenih klišeja, amplifikacija, usporedbi, citata i sl. Njima se odlikuju i sve tri varijante *Muke svete Margarite*.

Razni književni povjesničari, počev od Fanceva kao prvog objavljivača tada jedino poznatih dviju mlađih varijanata Š. i Z., ističu folklornu obilježenost Margaritine pjesmice »Trava reste, cvate cvitak...«, kojom počinje prikazanje. Ta pjesmica »na narodnu«, koja podsjeća na lirsku narodnu poeziju, nije osamljeni trag »narodnog« (ne usuđujem se reći »folklornog«) izričaja u prikazanju. Ima čitav niz izraza koji nedvojbeno vuku korijen iz narodnog, bolje reći »narodskog« načina izražavanja. Oni čine značajnu književnotvornu sastavnicu u prikazanju. Druga je takva sastavnica vjerski obilježena i naslanja se uglavnom na vjerskopoučnu književnost i na pučko pobožno pjesništvo, posebno na Gospine plačeve te pjesme i prikazanja o mucu Isukrstovoj, a nailazi se i na biblijske i liturgijske aluzije i citate. Počet ćemo s najstarijom varijantom – F. Kako je u njoj sačuvana samo druga polovina prikazanja, u njoj nažalost nema početne pjesmice »na narodnu«, ali ima drugih »narodnih«, odnosno »narodskih« izraza, onih iz svakodnevnoga govora. Evo nekih stalnih (pogrdnih!) sintagmi, koje navodimo u potvrđenom vokativnom obliku jer su se tako vjerojatno najčešće i upotrebljavale: *čarna godino* 104 (i Z. 725, ali s pogr. graf., koju Fancev transkribira: *gidio*), *djavle čarni* 199, *pse nečisti passim* (i Š. i Z.); usporedbe: *biļa od biloće bila mlika* 28 (i Š. i Z.); izrazi: *jer je meni duša mila* 560 (u Z. čak dva puta: jednom govori Margarita Olibriju kad je nagovara da se odrekne svoga Boga i pristane biti njegovom 154, drugi put Kocan, Olibrijevi sluga, koji mora ubiti Margaritu 1146), možda i: *ne čin' muke da te koļu* 219 (i Z. s promijenjenim redom riječi: *ne čin' da te muke koļu* 843), *Sarce mi koļu sad čemeri* 333; opreke i amplifikacije: *u sni i u javi* 440, *pun veselja i radosti* 451 i dr. Ipak, mnogo je više naslanjanja na vjersku retoriku i na pučku duhovnu poeziju, npr. *Bog živi* 167, *Bog pravi* 329, *vični Bog* 535, *Isukarst vsemogi* 356, *slavni Bože* 352, *slavni kraļu od istine* 444, *Bože pravi* 584, *Isusova nevistice*⁵¹ 356, *sveta voda* 330, *plačne suze* 348, *divstvo tvoje* 370, *saj svit* 361, *nebesko stanje* 360, *vične stanje* 449, *rajska vrata ... otvoriti* 529–530⁵², *kraļevstvo nebesko did*. iza 574 i dr., te gotovo doslovno preuzeti srednjovjekovni stihovi: *da pomolim Gospodina, / Isukarsta, Božja sina* 397–398, *veće je tvoje smilovanje / nego je naše sagrišenje* 463–464 (Z. 1055–1056: *Veće tvoje bud' smiljenje / neg' grišnikov svih zgrišenje*), *Bože, ki bi mučen mukom, / i svit daržiš svojom rukom* 405–406, *Za prislavno ime tvoje* 479, *Nebo, zemļa tebe slavi, / Isukarste, Bože pravi* 583–384 (i Z. 1175–1176), odnosno pojmovi i citati iz *Biblije* i liturgije: *duše zali*⁵³ 203, *duhu zlomu* 435 (vokativ *duše zali* i Z. 285), *Blažena se ti nazivaš* 523, *Svet, svet jesi, Gospodine* 581 (i Z.: *Svet, svet, svet jesi, Gospodine* 1173), *...po sve vike vikom! Amen!* 590 (završni stih – i Z. 1182).

⁵¹ U nedovršenoj osmeračkoj *Molitvi svetoj Margariti* (iz kodeksa br. 8 šibenskoga franjevačkog Samostana sv. Frane) za Margaritu se kaže: *Božja nevista*. – Vidi: D. Malić, n. dj. (14), *Molitva svetoj Margariti* na str. 118–119.

⁵² Usp. u *Šibenskoj molitvi: Gospoje, ti si otvorenje vrat rajnih; Veruju, Sinu Božji, da si hotil ... vrata rajna ... otvoriti*.

⁵³ Za pripadnost sintagme *duh zali* biblijskom pojmovniku vidi: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb, 1979, s. v. *Sotona*.

Evo i nekoliko »narodski« obilježenih primjera iz Š.: *pse prokleti* 265 (i Z. 281), *pse nečisti* 249, 255, 349, *zali človiče* 249 (Z. 265: *zal človiče*), *nebore* 254; *I u dnevu i u noći* 373 (Z. 389: *I dne jošće tere noći*); *kako ovca meu vuci* 72 (i Z. 72), *kako ribu na udicu* 76 (i Z. 76), *kako i zvir u tenetu* 77 (Z. 77: *kakono zvir u tenetu*); *Nuder, ženo, malo simo* 89 (Z. 89: *Hodi malo, ženo, simo*) i dr.; iz vjerske retorike: *Isuse nevidini* 415, *Isuse priblašeni* 425, *Isukrste, vični kraļu* 443, *vični kraļu* 444, *slavni kraļu o anjelski* 451 (i Z. 471), *nebesko stanje* 361, *slava stana nebeskoga* 376, *rajsko stanje* 417, *divstvo moje* 55, 108, 182, *moje divstvo neskrvrieno* 310 (i Z. 326), *raj otvori* 362, 310 itd.; naslanjanje na srednjovjekovne stihove i *Bibliju*: *Isukrste, pokripi me / za prislavno tvoje ime* 301–302, *Ne vidiš li tvoje tilo / da nigdire nije cilo* 331–332 (i Z. 347–348), *ti nigdare nimaš konac* 380, *Evo raba, Gospodine* 457 (i Z. 610) i dr.

Osim već navedenih, evo još nekih primjera iz Z. Tako za »narodski« obilježene sintagme i izraze: *gorke suze* 960, *zalih ļudi sviti zali* 303, *A nečista hudobino, / pri vojniku zla godino* (s pogr. graf. *ghidino*) 579–580; vjerski obilježene: *Spasiteļu svega svita* 527, *Bože pravi* 531, *sam Bog pravi* 643, *Bog od jistine* 761, *Bog živi* 795, *O Isuse, Bože pravi* 945, *Slavni Bože i jistini* 1161, *Isusova nevistica* 582 i *Isusova nevestice*⁵⁴ 970, *čista golubice* 1116, *vera karstjanska* 467, *anjelski zbori* 972, *slava vična* 858, *vrata rajska* 1113, *vikuvična muka* 288, *paklene tmine* 830, *poganske ruke* 52, 1128, *ostar meč* 1142; naslanjanje na srednjovjekovne stihove: *Ti si limbu vrata razbil, / vražju silu jes' oblomil* 439–440, odnosno na *Bibliju* i liturgijske formule: *Bože, budi voļa tvoja, / ne ća hoće mladost moja* 457–458 (prvi stih jednak i u Š. , ali s drugim iskvarenim: *Bože, budi voļa tvoja, / ne kako će milost moja* 437–438), *...Da je hvaļen / po sve vike vika! Amen!* 291–292, *... primi me / [v] Oca, Sina, Duha jime! / Jere, Bože, ti se hvališ / i va vike vikom slaviš* 947–950 i dr. Zazivanje strašnoga lava: *O priļuti, strašni lave* Š. 267 (Z. 283: *O preļuti...*) kao i: *od ust lava ržečega* Š. 295 i Z 311 također su biblijske reminiscencije (kao i naprijed spomenuti *duh zali*)⁵⁵, a na petrarkističku poeziju podsjeća usporedba: *kako zlato jima vlase* Š. i Z. 32, kao i stih i *Ustrili me ņe očima* Š. i Z. 42⁵⁶, a možda u ovu skupinu treba ubrojiti i sintagme: *divojčice plemenita* F. 386 (i Z. 234, 842, 1000) i iz Š.: *divičice plemenita* 194, *roda plemenita* 113.

Većina od navedenih sintagmi i izraza iz vjerskoga kruga pripada stalnom književnojezičnom rekvizitariju vjerske književnosti, pa ćemo ih naći i kod Marulića, npr. *anjelski kori*, *svetih zbori*, *paklena tamnost*, *vična svitlost*, *vična slava*, *vične radosti*, *ļuti mač* i mnogi drugi. Ima u Marulića i ponešto »narodnih« (folklornih?) slika (primjerice: *ličca ... bila ter rumena* Anka s. 15–16, *rumena ter bila lica* Ju 1998), ima ponešto i naslanjanja na anonimno srednjovjekovno pjesništvo, ali ne u tolikoj mjeri i tako očito kao u dostupnim nam rukopisima *Muke*

⁵⁴ Jedan od rijetkih ekavizama osim u osnovi *věr-*.

⁵⁵ Vidi: *Leksikon ikonografije...*, n. dj., s. v. *Sotona*. – I u Marulića u *Molitvi suprotiva Turkom: priļuti lavove* 64.

⁵⁶ Ovo zapažanje o petrarkističkoj poeziji dugujem kolegici Kristini Štrkalj Despot.

svete Margarite. Međutim, ako su osmeračka prikazanja Marulićeva, a mislim da jesu, u njima ćemo, među ostalim, naići na izravno naslanjanje na stihove iz pjesama *Pariške pjesmarice*. Tako u *Skazanju od nevojnoga dne: O pastiru Crikve Petre, / otče pravi i naš meštre* 173–174 prema stihovima iz pjesme *Bratja, brata sprovodimo: Apostole sveti Petre, / naš pastiru i naš meštre* 25–26, a u *Govorenju svetoga Bernarda: ... jer će t' milost svaku dati* (tj. Isus Mariji), */ ku god budeš ti pitati* 505–506 prema *Marijinoj pisni: On vse hoće ča ti hoćeš, / Gospoja si i vse moreš* 21–22, dok u replici sv. Bernarda stihovi otprilike od 120. do 160. gotovo su parafraza pjesme *Tu mislimo, bratja, ča smo* i varijantata te pjesme iz ostalih izvora. U tim prikazanjima ima i daleko više stalnih sintagmi i klišeja poznatih iz srednjovjekovne nabožne poezije, a »narodske« su usporedbe čak mnogo prozaičnije od onih iz *Muke svete Margarite*, npr. *roba ka ne biše vridna boba* Sud og. 290, *tamnost čarña lonca* 439, a ima u tim prikazanjima i različitih stihotvornih »boljki« srodnih onima u *Margariti*.

4. Odnos đavla prema Bogu u srednjovjekovnoj drami

U uvodnom tekstu *Dijaloškim i dramskim tekstovima* u SDMM Nikica Kolumbić navodi kako je jedna od tipičnih crta srednjovjekovne drame da likovi, osobito vrazi, često dobivaju dvojni ulogu, te se »javljaju ... u drami i kao neke vrste Božji zastupnici«. ⁵⁷ Kao primjer navodi stihove iz osmeračkoga *Govorenja svetoga Bernarda od duše osujene* (za koje je uvjeren da je Marulićevo), ⁵⁸ u kojima đavo kažnjava dušu jer nije mislila na Boga. Prema Kolumbiću Marulić je kasnije svoje osmeračke stihove pretočio u dvanaesterce (u pjesmu *Govorenje duše osujene i odgovor Isusov*), u kojima đavli više nemaju takvu ulogu Božjih zastupnika (đavli su đavli!), pa zaključuje da je »dvanaesterački tekst nastao kasnije, u fazi Marulićeva renesansnog sazrijevanja«, odnosno »kad je pjesnik od dogmatskog srednjovjekovnog bio već zakoračio ka renesansnom poimanju temeljnih životnih pitanja«. ⁵⁹ Na spomenutu odliku srednjovjekovne drame da se vrazi u njoj javljaju »kao neke vrste Božji zastupnici« nailazimo i u *Muci svete Margarite*. Naime, sve tri njezine varijante sadrže stihove u kojima se đavli pozivaju na Boga, odnosno govore o njemu i njegovu Sinu s najvećim poštovanjem, oslovljavajući ih biranim vjerničkim epitetima.

Odnos vraga prema Bogu najočitije se iskazuje u Djavlovu obraćanju Margariti u drugom dijelu prikazanja, onom kojim počinje firentinska varijanta, a završava šibenska. S jedne je strane u Djavlovim riječima prisutan stav štovanja prema Bogu i njegovu Sinu i njegov strah od njih, a s druge njegovo pozivanje na njihov autoritet u pravom vjerničkom stilu. Evo nekih primjera:

⁵⁷ N. K o l u m b i ć, n. dj., 29.

⁵⁸ Premda navedeno prikazanje nije uvrstio u dani svezak Marulićevih djela.

⁵⁹ N. dj., 29, 28.

F.	Š.	Z.
	<i>Evo, vidim sad u tebi Isukrsta ki je na nebi</i> 491–492	<i>Ovo, vidim sad u tebi Isukarsta ki je v nebi.</i> 637–638
<i>Odkad Isus u te pride mene velik strah obide. I odkada sam Bog pravi proročastvo u te stavi, jina si se učinila, sva si uda prominila. V tebi jest Božje zlamenje, ko mi daje umorenje.</i> 17–24	<i>I odkad Isus u te pride, velik mene strah obide. I odkad sam Bog pravi [proročastvo na te stavi]⁶⁰ jina si se učinila, sva si uda prominila. Bož[j]e [v] tebi jes[t] zlamenje, ko mi daje umorenje.</i> 495–502	<i>Odkad Isus va te pride, velik mene strah obide, i odkada sam Bog pravi proročastvo va te stavi. I sad si se učinila, svi udi si prominila. Božje v tebi jest zlamenje, ko mi daje umorenje.</i> 641–648
<i>Isus v tebi sam pribiva, ńegova se bojim gńiva</i> 31–32	<i>Isus v tebi sam pribiva, ńegova se bojim gńiva</i> 509–510	<i>Isus v tebi sam pribiva, ńegova se bojim gńiva</i> 653–654
<i>I ńega Bog od istine posla s neba u dubine</i> 139–140		<i>I Bog ńega od jistine s neba varže u dubine</i> 761–762
<i>I zabi[l] sam jur sam sebe gdi okrilil jest Bog tebe</i> 157–158		<i>Ovo, zabih jur sam sebe jer okrili Isus tebe</i> 783–784
<i>Zaklinam te Bogom živim, Isukarstom sad jistinim</i> 167–168		<i>Zaklinam te živim Bogom i kripostju ńega mnogom</i> 795–796

Ovo usporedno navođenje adekvatnih stihova iz sve tri varijante *Muke svete Margarite* ujedno pokazuje tipične srednjovjekovne prepisivačko-prerađivačke postupke, koji unose što sitnije, što krupnije razlike u odnosu na prvobitni predložak (i o kojima će još biti riječi), od promjene reda riječi (*mene velik/velik mene, V tebi jest Božje/Božje v tebi jest, I ńega Bog/I Bog ńega, Bogom živim/živim Bogom ...*), preko manjih glasovnih, gramatičkih i leksičkih razlika (*odkad/odkada, sva uda/svi udi, zabi[l] sam/zabih, okrilil jest/okrili, na/u, u/va, u/na/va, evo/ovo*) do prepisivanjem iskavarena smisla (*jina si se/I sad si se*) i unošenja novih stihova u mlađim varijantama.

Pitamo se da li u krug spomenutoga srednjovjekovnoga poimanja ulaze i stavovi kao npr. *Bože, slavni Gospodine, / koga štujju sve dubine* Š. 413–414, Z. 429–430, i što bi te *dubine* imale značiti ako ne čistilište i pakao (kao u stihovima: *I ńega Bog od istine / posla s neba u dubine* F. 139–140, ili varijantno: *Bog ńega od jistine / z neba varže u dubine* Z. 761–762⁶¹), odnosno doslovno, u kontekstu Djavlova iskaza o tome kako su se đavli našli u paklu: ... *kad nas Bog varže doli / jere bismo svi oholi. / Pasti nas čini v jame paklene* F. 151–153.⁶²

⁶⁰ Stih nije upisan na svome mjestu.

⁶¹ AR II s. v. 1. *dubina* pod 2. navodi konkretno značenje »profundum, duboko mjesto« uz napomenu »često u množini: *dubine*«, ali nema značenja paklenih dubina.

⁶² U Z. nema toga odlomka, a i čitav je adekvatni Djavlov iskaz potpuno prerađen.

Ako i pretpostavimo da osmeračka prikazanja *Skazanje od nevojnoga dne od Suda ognjenoga* i *Govorenje svetoga Bernarda od duše osujene* (koje Kolumbić apostrofira govoreći o spomenutoj srednjovjekovnoj dramskoj odlici) jesu Marulićeva, onda bi ta dramska odlika bila poveznica između *Muke svete Margarite* i Marulića. Ako pak navedena prikazanja usporedimo s *Mukom svete Margarite*, bez obzira na to koliko se u njima može naći tragova srednjovjekovnoga poimanja i više-manje izravna naslanjanja na hrvatsko srednjovjekovno pjesništvo, razlike su očite na prvi pogled. To nije isti književnojezični idiom, nije isti leksik, nije ista struktura stiha, premda osmeračkoga. Tako se u dva Maruliću pripisivana prikazanja javljaju tipična za Marulića opkoračenja s početkom rečenice u jednom, a njezinim završetkom unutar idućega stiha. U *Muci svete Margarite* opkoračenjima gotovo da traga nema, a ako poneki dvostih i nalikuje na opkoračenje, on je strukturiran na način srednjovjekovnoga stihotvorstva: ako se misao ne dovršava u prvom stihu, čitav je drugi stih podređen njezinu dovršavanju, kao npr. u F.: *Vični Bože, sarce moje / čin' da ne pusti vere tvoje* 249–250 (prema Z. 869–870 bez opkoračenja: *Užgi, Bože, sarce moje / da ne pustim vere tvoje*), *Sluge moje, uhitite / ove ljudi, svi pobijte* 369–370, *Ki daržati budu toje / kniže vele muke tvoje* 511–512 i možda još pokoji primjer. Tako i struktura dvostiha svjedoči o pripadnosti *Muke svete Margarite* anonimnom srednjovjekovnom pjesništvu.

5. Pogreške, poremećen smisao, nepravilni stihovi

Već je dosadašnje navođenje primjera pokazalo brojne razlike među postojećim varijantama *Muke svete Margarite*, tipične za prijepise i prerade anonimnoga srednjovjekovnog pjesništva, što su nastajale iz raznih razloga i pobuda. Prepisivalo se ili s drugoga pisma (s glagoljice, rjeđe ćirilice, a i sa starijih tipova latiničkoga pisma), ili s oštećenih predložaka, ili su tekstovi sadržavali inodijalekatske (prepisivaču nepoznate ili slabije poznate) jezične značajke, ili prepisivači nisu mogli odoljeti svojim stihotvornim pobudama, pa su samovoljno mijenjali tekstove u uvjerenju da ih čine boljima. Npr. u F., gdje u razmaku od nekoliko stihova iste replike nailazimo na doslovno (ili gotovo doslovno) ponavljanje:

*Ni dostojna rič viditi
meni tebi povidati* 121–122

*Ni dostojna rič viditi
da ću s tobom govoriti* 125–126

ili:

*Ne učini, Gospodine,
raba tvoja da zagine* 297–298

*Okrili me, Gospodine,
tvoja raba da ne zgine* 311–312.

Još je očigledniji primjer takva postupka u Z., kad se zaredom navode dvije verzije jednoga te istog dvostiha:

*Vidila sam veru moju
gdi pokaza kripost svoju!
Vidih jisto veru moju
da pokaza kripost svoju!* 491–494

Zadarski rukopis i inače obiluje brojnim intervencijama u odnosu na prvotni tekst u smislu dodavanja novih stihova. Tako, primjerice, u sceni nakon što je Margarita izišla iz drakunove utrobe u Š. varijanti nakon Margaritine molitve od 24 stiha (439–462) slijedi dijalog s Djavlom, dok je u Z. Margaritina molitva mnogo dulja, a slijedi još nekoliko scena s golubicom i Djavlom (stihovi 475–606), kojih nema u Š. U odnosu pak na varijantu F., koja završava pjevom anđela što odnose Margaritinu dušu u nebo, Z. ima još dvije replike: đavolâ koji jadikuju što su izgubili Margaritinu dušu i moraju bježati s mjesta događanja i izravno obraćanje Anjela gledateljima predstave (stihovi 1189–1200), u kojem se nalazi i iskaz *lit tisuća pet sat više / ovu Muku svi ki sliše*, što ga prvi objavljiivač Fancev tumači kao godinu izvođenja, pa se to dalje u literaturi bezrezervno ponavlja, premda se može i drukčije tumačiti (v. odjeljak 2. 2. kod upotrebe aorista u futurskom značenju), te blagoslov i objava završetka *Muke: A sad svaki poj u miru, / ne zabivaj Božju viru! / Blagoslov' vas križa zlamen, / Otac i Sin, Duh Svet! Amen! / Muka ova jima svršenje, / svim vam budi na spasenje!* Te još završna didaskalija: *Svaršena Muka svete Margarite*.

Prepisivačkih pogrešaka s njihovim posljedicama, tj. poremećenim smislom mnogih stihova, mjestimično i sasvim nerazumljivim stihovima, ima u sve tri varijante *Muke svete Margarite*. Ovdje ćemo se prvenstveno pozabaviti onima iz F. kao najstarijom varijantom, što će pokazati da je i ta najstarija varijanta prijepis (prijepisova) prijepisa, dok će ostale dvije varijante poslužiti za usporedbu. Već je u odjeljku o grafiji pokazano da ima tragova prijepisa s nekoga glagoljičkog predloška. To nikako ne znači da se radi o neposrednom prijepisu, nego se pogreške nastale takvim neposrednim prijepisom prenose u nove latiničke prijepise. Ovdje ćemo navesti neke druge pokazatelje prijepisa s ranijih predložaka. Jedan od njih su i nepravilne, odnosno poremećene rime, npr. *Hinac bil sam i svih varal, / ter sve ljudi jesam smogal* 35–36 (tu bi rima tražila: *smagal*; u Š. 513–514 i Z. 657–658 na adekvatnome mjestu stoji: *A mnogo sam prvo mogal / i svi ljudi jesam smogal*), ili: *Ki sviću žge mojoj raci, / ku dobude svojoj mucu* 425–426 (u Z. 1033–1034: *Svi pomozi, Bože, taci / ki žgu sviću mojoj zraci*), s time da u F. nije dovoljno jasan drugi stih u odnosu na prvi, a u Z. nije jasno otkuda *zraka* umj. *raka*. Tvorbeno je rimi prilagođeno: *I kih najdu nepripravnih, / tere na boj moćno slabnih* 59–60 (pridjev *slaban*, *-bna* 'slab' nije potvrđen; u Š. 537–538 i Z. 681–682 sasvim drukčije: *Nepripravnih kih nahodim, / u moje ih/ñih stanje vodim*). Vjerojatno je zbog traženja rime izgubljen smisao u stihovima: *...i ljubav će ondi biti / i obilje v onom domu, / svega dobra i u komu* 516–518 (Z. ima samo jedan od ta tri stiha: *tu mir, ljubav hoće biti* 1100), a rimi je podređen i smisao drugoga stiha u dvostihu: *Ne ubijem divu čistu, / ni to stvorim u tom mistu* 562–563 (gotovo isto i u Z. 1147–1148: *Neću ubit divu čistu, / ni to stvorim na tom mistu*).

Vizualne su rime npr. *daržiš / maržiš* (graf. *darsis / marsis*) 33–34, *zdignu / činu* (graf. *sduignu / činu*, pri čemu je u predlošku očito stajalo: *čignu* za *činu*) 49–50, *Isuse / suze* (graf. *isuse / suse*) 289–290, *človiče / meče(m)* (graf. *člouiče / mečē* s titlom na dočetnom *e* u drugom članu rime) 555–556 i dr., a nepravilne su rime npr. *jesam / nisam* 3–4, *svetošći / nečistoći* 67–68, *dobi / pribi* 83–84, *blagoslovi / čini* 315–316, *ponoviš / praviš* 319–320, *utišiti / slišiti* 419–420 (u stihu koji i bez dočetnoga infinitivnoga *-i* ima 9 slogova) i dr.

Nejasan je (ili nedovoljno jasan) smisao u stihovima: *Kih priličnih k tebi najdu, / od svih tužan ja odajdu* 71–72 (u Š. 549–550 u drugom je stihu također poremećen smisao: *Ki[h] priličnih tebi najdu, / sramoćeni od svih izajdu*, a nešto je prihvatljiviji tekst u Z. 693–694: *Kih priliku [v] tebi najdu, / osramoćen od svih zajdu*). Nije jasan odnos među stihovima: *Vsih prorokov tolikoje / htij slišati riči moje* 235–236, kojih nema na adekvatnome mjestu u Z. Zbog prilagodbe prvoga stiha trećem gramatičko je neslaganje prvoga stiha s drugim u četverostihu: *Voda v ku sam postavljena / budem sada ja karščena / da ne bude umorenje, / nego moje prosvitljenje* 305–308 (u Z. 925–928 možda i naknadno popravljeno: *Čin' da ova voda čvarsta / studenac mi bude karsta. / Da ne bude umorenje, / nego moje posvećenje!*, s time da ovdje pak nije jasan smisao sintagme *voda čvarsta*⁶³). Pogrešno je *tvomu* umj. *tomu*: *Ne dopusti duhu zlomu / nauditi človiku tvomu* 435–436 (Z. 1042: *...zlo človiku stvorit tomu*) i dr.

Često je poremećen broj slogova ili mjesto cezure u stihu, pri čemu je ponekad lako zaključiti što je u prijepisu kojim raspolažemo promijenjeno u odnosu na predložak, ali uvijek se to ne može. Npr. *Kak' li je doli s neba sišal?* 118 (i uz apokopu 5 + 4 sloga, pa je jasno da je u predlošku moralo biti *kako*, a da je u prijepisu dodano ili *doli* ili *s neba*); stih *sva ću ti dila ma skazati* 110 (5 + 4) pretpostavlja apokopu u *ti* (kao što je u Z. 741: *Ma ću t' dila spovidati*); stih *Kad nas Bog varže doli* 151 (3 + 4) pretpostavlja prvotno *Kada...*; za drugi stih u dvostihu: *Zato k meni htij pristati / ako ć' duš' vo pokoj dati* 243–244 (3 + 5 – s očito poremećenom grafijom: *achoh duss fopochoy dati*) vjerojatno treba pretpostaviti: *ako ć' dušu v pokoj dati* (4 + 4); za prvi stih u dvostihu *Isukarst, koji se slavi / krunu slave na me stavi* 267(3 + 5)–268 vjerojatno treba pretpostaviti *Sam Isukarst, ki se slavi* (prema Z. 887: *Sam Isukarst, kino j' slavni*); u stihu: *Darv donesli smo dosti* 279 (4 + 3) pretpostavlja se prvotno: *...jesmo dosti* ili *...mi smo dosti* (Z. 897: *donesli smo i darv dosti*); u stihu: *Svežite néje ruke* 287 (3 + 4 – s graf. *svesite*) treba pret-

⁶³ Hrvatska značenja toga pridjeva ne dolaze u obzir, pa tako u AR II s. v. *čvrst* nema ni primjera s vodom. Međutim, iz latinskih primjera što se kao tumačenja navode iz hrvatskih rječnika mogu se razabrati značenja koja bi eventualno odgovarala našem kontekstu. Tako se među značenjima lat. pridjeva *durus* nalaze i 'nesmiljen', 'težak za podnijeti', a za lat. *strictus* 'neumoljiv', pa bi to možda bio trag latinskoga izvornika, iz kojega je naš prevoditelj uzeo prvo/najpoznatije značenje, a to je 'čvrst'. – Vidi: Jozo M a r e v i ć, *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, I. svezak A–L, II. svezak M–Z, Marka – Matica hrvatska, Velika Gorica – Zagreb, 2000.

postaviti *z[a]vežite* (u F. grafem *s* služi za *s*, *z*, *š*, *ž*) (u Z. 911 također nepravilan broj slogova: *Svežite joj noge i ruke /4 + 5/*) itd. Ponekad usprkos nepravilnom broju slogova stih ipak relativno prirodno teče, kao npr. u drugom stihu dvostihā: *Sad po smarti mi negovi / učinismo red novi* 187–188 (3 + 4) (u Z.: *zakoni smo našli novi* 812), ali takvi su primjeri rijetki.

Navedeni i mnogobrojni drugi primjeri pokazuju tipična srednjovjekovna odstupanja od prvotnoga teksta u svakom novom prijepisu. Š., a pogotovo Z. pokazuju brojna odstupanja u odnosu na F., premda se u njima može naići na primjere kojima su bliži prototipu teksta i od F., kao npr. Z. 818–819: *Sud razbiše staklen zato / i pušćeni svi van bismo* prema F. 194–195: *Sud razbiše i sve zato / ispušćeni tada bismo*; Z. 869–870: *Užgi, Bože, sarce moje / da ne pustim vere tvoje* prema F. 249–250: *Vični Bože, sarce moje / čin' da ne pusti vere tvoje* (što je ujedno jedan od rijetkih, već spomenutih primjera opkoračenja u ovom prikazanju, ali – kao što pokazuje varijanta Z. – to je opkoračenje zapravo nastalo naknadnim preinačivanjem stiha), ili Z. 1099: *Svet Duh riš ce pohoditi* (4 + 4) prema F. 515: *Sveti Duh ih ce pohoditi* (5 + 4) i dr.

Već je spomenuto da se sve tri varijante *Muke svete Margarite* sadržajno podudaraju u svega stotinjak stihova: onih s početka F., onih s kraja Š. i središnjih u Z., koja jedina ima čitav tekst i koja, kao što je također rečeno, ima i znatnih proširenja/dodataka u odnosu na adekvatne dijelove ostalih varijanata. U prvih trideset stihova od tih zajedničkih stotinjak sve se tri varijante doslovno podudaraju u samo jednom jedinom stihu iz dvostihā: *V tebi jest Božje zlamenje* F. 23 / *Bož[j]e [v] tebi jes[t] zlamenje* Š. 501 / *Božje v tebi jest zlamenje* Z. 648 // *ko mi daje umorenje* F. 24, Š. 502, Z. 648. I kao što tih trideset stihova pokazuje tek izuzetnu doslovnu podudarnost među varijantama, ona je podjednako rijetka i u ostalim stihovima toga zajedničkoga segmenta teksta. Uslijed okrnjenosti F. i Š. na doslovnu se podudarnost prije može naići u po dvije varijante. Tako se doslovno podudaraju Š. i Z. samo u prvih 28 stihova Margaritine početne pjesmice *Trava reste, cvate cvitak*. U narednim se replikama počinju javljati manje razlike u pojedinim riječima ili glasovnim pojavama i gramatičkim oblicima, a onda i čitavim stihovima (npr. *hrlo/barzo* Š./Z. 33, 45, *moju (!) lipost/mnogu lipost* Š./Z. 41, *na tom mistu/na tom misti* Š./Z. 48, *iz/z* Š./Z. 52, *umite[stvo]/umi[enstvo]* Š./Z. 59, *tvoga/ svoga* Š./Z. 63, *smože/smore* Š./Z. 64, *Otvori mi kripost tvoju, / pamet i razum, dušu moju // Otvori mi kripost tvoja / pamet i š nom usta moja* Š./Z. 65–66 itd.). Te razlike postaju sve učestalije i ozbiljnije što tekst dalje odmiče (uz već spomenuto širenje teksta u Z. u odnosu na adekvatne dijelove ostalih dviju varijanti).

Jedna je od uočljivih nepodudarnosti među varijantama i samostalno formuliranje didaskalija u svakoj od njih. Evo uvodne didaskalije, iz koje se razabire još jedna značajna nepodudarnost – u Š. varijanti glavna se junakinja naziva Mare, a ne Margarita: Š.: *Bude sveta Mare ovce pasti i pasući bude pisam piti ovako* i Z.: *Bude sveta Margarita ovce pasti i pa[su]ći bude pisam peti ovako*, te iduća – Š.: *To rekši, izajde jedan gospodin imenom Olibrij i reče slugam svojim* i Z.: *To rekši, izajde jedan gospodin imenom Olibrij i zapovida slugam svojim da uhite*

divojčicu ka pase ovce. Razlikuju se te dvije varijante i naslovima: *Život svete Mar(garite) Š.*⁶⁴ i *V ime Gospodina Boga / Počinie muka svete Margarite Z.*⁶⁵

Zaključak

Raščlamba grafijskih i jezičnih odlika prikazanja *Muke svete Margarite* u sva tri sačuvana prijepisa ukazuje na starije i sjevernije njezino podrijetlo u odnosu na eventualno pripisivano joj Marulićevo autorstvo. Mnogobrojne pak razlike među sačuvanim prijepisima posljedica su tipična životnog puta anonimnoga srednjovjekovnog djela, kojemu je u procesu prenošenja iz jedne sredine u drugu svaki prepisivač dodavao nešto svoje, popravljao ili griješio, prilagođavao svojoj sredini. Osobito to vrijedi za prikazanja, kojih je prepisivanje prvenstveno bilo usmjereno scenskoj izvedbi i stoga prilagođavano konkretnoj publici. Već firentinska varijanta kao najstariji sačuvani prijepis, za koji je utvrđeno da je nastao krajem 15. stoljeća, pokazuje tragove višekratnih prepisivanja, među kojima je bilo i onih s glagoljičkih predložaka, ali i sa starijih latiničkih (gotičkih). Sve te prepisivačke naslage na koje u njoj nailazimo (tragovi drugih pisama, nerazumijevanje smisla uslijed ranijih pogrešaka ili oštećenosti predložaka, udaljavanja od prvotnoga teksta i dr.) nisu mogle nastati u samo nekoliko godina, koliko bi bilo potrebno da je možemo pripisati makar i mladomu, još svjetonazorno i stihotvorno neizgrađenu Maruliću. Njezin postanak očito seže dublje u prošlost. Koliko točno, teško je reći, ali zanimljivo je upozoriti na određena grafijska i jezična podudaranja s rapskim *Žićima svetih otaca*, čiji je prijepis kojim raspolažemo također nastao potkraj 15. stoljeća, ali im jezične crte sežu u prethodno stoljeće. Ponekad tek usporedba svih triju varijanata *Muke svete Margarite* može razjasniti neki stih kojemu se izgubio smisao, iz pojedinih nepravilnih rima može se razabrati prvotni sloj i dr. Pritom zadarski rukopis, premda najmlađi, ponekad najbolje ukazuje na prvotno stanje teksta, ali njegov je prepisivač bio najskloniji dodavanju novih stihova i čitavih replika, pa ima znatno više stihova u odnosu na sačuvane adekvatne dijelove ostalih dviju varijanti.

Ovdje ćemo izdvojiti one grafijske i jezične crte *Muke svete Margarite* koje govore o starijem i sjevernijem podrijetlu njezina prvotnoga teksta i u odnosu na sačuvane prijepise i u odnosu na eventualnu mogućnost Marulićeva autorstva.

Sporadične pogreške izazvane sličnošću pojedinih glagoljičkih slova, na koje nailazimo u sva tri prijepisa, prisutne su uglavnom u rukopisima sa sjevernočakavskoga i srednjočakavskoga područja. Na svaki način, autorici ovoga priloga nisu poznate pogreške te vrste iz Marulićevih djela. Što se tiče latiničkih grafijskih odlika, F. se kao najstariji prijepis u nekim pojedinostima slaže s najstarijim

⁶⁴ Prema: F. F a n c e v, n. dj. (11), 116.

⁶⁵ Prema originalu.

latiničkim spomenicima od *Reda i zakona* preko *Šibenske molitve* do *Žića svetih otaca*, npr. pojavom grafema *p* umj. *b* (latinski utjecaj) i mogućnošću pisanja suglasnika *s*, *z*, *š*, *ž* istim grafemom *f/s* (uz druge grafeme), dok se posebno sa *Žićima svetih otaca* slaže sporadičnom upotrebom grafema *ny*, *yn* za *ń*. Prema Fancevljevoj napomeni jednom drugom takvom starom sjevernodalmatinskom grafijskom crtom odlikuje se rukopis Š.: gotovo redovitom upotrebom grafema *ch* za *h*, s time da *ch* još služi za *k* i *ć*, a *k* se još piše i grafemom *c* (kojemu opet to nije jedina glasovna vrijednost).

Što se glasovnih crta tiče, u sva tri postojeća prijepisa postoje južnije i mlađe značajke, pri čemu uglavnom posredni pokazatelji govore u prilog sjevernijem i starijem podrijetlu prvotnoga teksta. Za osmeračku strukturu stiha u prikazanju s cezurum u sredini (4 + 4 sloga) posebno značenje, slogotvorno, pa onda i stihotvorno relevantno, ima razvoj prijedloga i prefiksa *izb(-)* > *z(-)*, *vzb(-)* > *v(-)* > *u(-)*, *vzb-* > *vz-/z-* > *uz-*, s time da *v(-)* i *vz-* postupno prelaze u *u(-)*, *uz-*, a da promjena *izb(-)* > *z(-)* nije nigdje bila dosljedno provedena, ali intenzitet promjene pada u pravcu od sjevera prema jugu, pa je *iz(-)* karakterističnije za južne čakavske govore negoli za one sjevernije. Unošenje mlađih ili južnijih oblika mijenja/kvari slogotvornu strukturu stiha ili im se stih mora prilagoditi raznim izmjenama. Ali u pojedinim stihovima u sve tri varijante postoji jedan naoko nevidljiv pokazatelj starijega i sjevernijega stanja, kada se stih zasnivao na (neslogotvornom) prijedlogu *v*. Taj se prijedlog u sjevernijim područjima zbog izgovorne labilnosti suglasnika *v* često gubio, zapravo slijevao s narednom riječju, što pisani tekst registrira njegovim nebilježenjem. Stih u kojem se nalazi takav nezabilježeni prijedlog *v* najčešće je nerazumljiv ili bez logične veze s drugim članom dvostiha ako ga ne restituiramo (npr. *bi[l] sam [v] tomu ja nauku, ter ih svežem [v] moju vriču, K meni sada nastoj priti / [v] misto ko ću t' pripraviti, S paklenimi hoćeš vuci / [v] vikuvičnoj stati mucu, da ufanja svaka v tebi / ima čista diva [v] sebi, [V] tminah stojim ja zle voļe, Čin' [v] nebesa, Bože, tvoja / ter da pride molba moja i dr.). Od sjevernijih glasovnih crta javljaju se još: *gdo*, *nigdore* pored južnijih *tko*, *nitkore/nikore*; gubljenje dočetnoga *-l* u glag. pridjevu radnom: *bi[l]*, *pada[l]*, *zabi[l]* u F., *hti[l]* u Z.; promjene u suglasničkom nizu *g-h-k* u određenim pozicijama (*htiti* > *ktiti*, *h našim* u Š., eventualno, grafijski nesigurno, *hodir* < *godir* u F.); bezizuzetna upotreba suglasničkoga skupa *čl-* u imenici *človik* i izvedenicama; sporadični ostaci suglasničkoga skupa *vs-* u kosim oblicima i izvedenicama zamjenice *vas*. Od novijih glasovnih promjena *-o* < *-l* u glag. pridjevu radnom potvrđeno je samo u dva dvostiha (prilagođena toj promjeni) u F., ali se sporadično javljaju dijalekatski oblici proizašli iz te promjene: *pozno* (zapravo: *požro*) u Š. i *bija* u Z. Bezizuzetno se upotrebljava suglasnički skup *št* kao izgovorna kontinuantna sekundarnoga skupa *čt*.*

Ako pogledamo kako se navedene glasovne pojave ostvaruju u Marulića, vidjet ćemo povremenu upotrebu prijedloga/prefiksa *z(-)* pored *iz(-)*, ali ne i *z-*, *vz-* (< *vzb-*), i samo izuzetno, zbog potreba stiha *v(-)*; samo *tk-* u *tko*, *nitko*, *nitkor(e)* i pojednostavljeno: *ko*, *niko*, ali bez promjena velarnih suglasnika tipa *ktiti*, *h našim*, *hodir*; paralelnu upotrebu *človik/čovik*; jedan jedini put *vs-* u leksičkom

crkvenoslavizmu (*vseje*); dosta čestu paralelnu upotrebu dočelnoga *-l* i *-o* u glag. pridjevu radnom, a *o < l* dolazi i u pridjevu *mao*, te kosim oblicima i izvedenicama pridjeva *usilan*: *usiona*, *usiono*, *usionost* i dr., ali nikad se ne javljaju dijalekatski oblici tipa *bi[l]*, *pozno*, *bija*; upotrebu *št* u riječima iz razgovornoga leksika i *čt* u knjiškim riječima (u *Juditi* redovito, u ostalim djelima različito, što je očito prepisivački unos). Prema sjevernočakavskom *kuko*, *tuka* iz Z. Marulić ima *koki*, *koko*, *toki*, *toko*. S druge strane, za učestali Marulićev navezak *-j* u zamjenica i zamjениčkih priloga, npr. *taj* (za Njd. ž. r. i NAmn. s. r., ali u Njd. m. roda ili *ta* ili *ti*), *toj*, *togaj*, *tomuj*, *tuj*, *sej*, *segaj*, *takoj*, *tokoj* i sl., u *Muci svete Margarite* jedva da ima traga. Potvrđena su svega tri primjera za prilog *ovakoj*, *takoj* u didaskalijama firentinske varijante, te još dva u stihovima: *tuj*, *ovoj*.

Supostojanje starijih i novijih morfoloških oblika često je književnojezično i stihotvorno oblikovno sredstvo, kojim se koristi i Marulić. Ali pojedinim se morfološkim oblicima poznati rukopisi *Muke svete Margarite* bitno razlikuju od Marulića. Tako, primjerice, vrlo staru tradiciju (najvjerojatnije crkvenoslavensku) pokazuje nominativni oblik sintagme *Svet Duh* s pridjevom u neodređenom obliku, koji se javlja u Z.: *Svet Duh nih će pohoditi* (F. na tome mjestu ima noviji oblik: *Sveti Duh ih će pohoditi* s poremećenim brojem slogova u stihu /5 + 4/, pa je Z. bliže prvotnom tekstu), te još jednom u samoj završnici: *Blagoslov' vas križa zlamen, / Otac i Sin, Duh Svet! Amen!*. Š. i Z. (u dijelu kojega nema F.) imaju Vjd. *sin Marije: Čin' me vidit, sin Marije, / neprijatelj ki me rije*, potvrđen u pjesmi *Sudac strašan...* iz Picićeve *Rapske pjesmarice* (1471.).

U leksiku *Muke svete Margarite* s jedne strane nailazimo na niz riječi potvrđenih uglavnom iz sjevernijih čakavskih (čak i kajkavskih) izvora, zatim onih koje imaju potvrde iz dubrovačkih, dalmatinskih, bosanskih, čak i slavonskih pisaca, ali koje nikako ne dolaze u Marulića, ne samo prema rječnicima u SDMM, nego i u osmeračkim prikazanjima kojima se uglavnom osporava Marulićevo autorstvo, pa nisu uvrštena u SDMM. Takve su u Marulića nepotvrđene riječi npr. *blediti* ('blejati'), *diti se* ('staviti se, metnuti se'), *divičica* i *djevojčica* (hip. za *djevojka*), *hotnica* ('priležnica'), *hudobina* (augm. 'đavo, vrag') i *hudobniak* (pren. 'đavo, vrag'), *krst* ('krštenje'), *kužel* ('izdizanje vode pri vrenju'), *naviditi* ('mrziti'), *nožnica* ('korice mača'), *obuziti* ili *obužiti* ('oduzeti slobodu' – potvrđen ptc. pas. *obužena*), *psica* (pogrd. 'kuja', 'kurva'), *sloviti* ('slaviti') i *sloviti se* ('biti slavan, biti na glasu'), *svitovnik* ('savjetnik'), *teneto* ('mreža, zamka'), *tentati* ('napastovati'), *tužnica* ('jadnica'), *uznica* ('zarobljenica') i dr. S druge strane, u *Muci svete Margarite* nema nekih tipičnih Marulićevih riječi, kakve nalazimo ne samo u rječnicima u SDMM nego i u spomenutim osmeračkim prikazanjima, koja se upravo prvenstveno po njima mogu pripisati Maruliću, npr. vrlo frekventne Marulićeve riječi: *poni* ('dakle'), dvojinjski zamjениčki oblici *naju*, *vaju* (umj. Gmn. i Amn. *nas*, *vas* i posvojnih zamjenica *naš*, *vaš*), pa stari oblici imenica *kami*, *plami*, zatim *čuti se* (u značenju 'osjećati se' i 'čuvati se'), *goraši* ('gornji'), *minovati* ('prolaziti'), izvedenice od osnove *mlob-* (*mloba*, *mloban*, *mlobstvo*, *mlobština*, koje znače slabost, nemoć i sl.), *obitati* ('obećavati'), *okol* ('krug', npr. *sega svita okol* 'zemaljski krug'), *pakal* ('smola, paklina'), *smin*, *sminost* ('smion',

‘smjelost’), *tovariš*, *tovarištvo* (‘prijatelj’, ‘prijateljstvo’), *tarpiti* (‘trajati’), *živodistvo* (‘blud, preljub’), pa prilozi i prijedlozi: *barž/barže* (‘možda’), *der/deri* (‘čak, još, sve’), *dil/diļa/dil* (‘zbog’), *jeda* (‘da li, zar’), *listo* (‘samo’) i dr.

Mislim da navedene razlike između jezičnih odlika *Muke svete Margarite* i Marulićevih djela dovoljno jasno odriču njegovo autorstvo ovoga prikazanja. U prilog njezinu sjevernijem postanku zanimljivo je posebno naglasiti da se firentinska varijanta kao najstarija uz pojedine grafijske odlike (kao što su primjerice grafemi *yn* i *ny* za *ń*, zajednički grafem *ʃ/s* za *s*, *z*, *š*, *ž*, iz pogreške vidljiv trag slogotvornoga *r* bez popratnoga samoglasnika) i nekima od spomenutih glasovnih pojava (kao što je slijevanje prijedložnoga *v* s narednom riječju, ili otpadanje dočetnoga *-l* u glagolskom pridjevu radnom, ili promjene u suglasničkom nizu *g-h-k*), te nekim morfološkim pojedinostima podudara sa *Žićima svetih otaca* rapske provenijencije, a vokativom *sin Marije* iz zadarske varijante s Picićevom *Rapskom pjesmaricom*.

Naravno da određenih podudaranja s Marulićem ima tamo gdje se radi o općeusvojenim književnojezičnim značajkama i stilskim postupcima srednjovjekovnog hrvatskog pjesništva, koje je i on nasljedovao i na kojima je izgrađivao svoj jezik i pjesnički izričaj. *Muka svete Margarite*, ma koliko višekratnim prepisivanjem i udaljavanjem od prvotnoga teksta izgubila od svoje izvornosti, još uvijek sadrži dovoljno elemenata – jezičnih i stihotvornih – koji ukazuju na njezine književnoestetske vrijednosti u okvirima srednjovjekovne hrvatske književnosti. Ona ne samo da se naslanja na postojeću književnojezičnu tradiciju nego izgrađuje i neke vlastite književnojezične i stilske odlike. Izdvojit ćemo samo jedan očiti fonostilem i jedan morfostilem. Tako u F. postoji samo nekoliko potvrda za neizmijenjen suglasnički skup *vs-* u oblicima i izvedenicama zamjenice *vas* (*vsakomu*, *vsih*, *vsu*, *vse*), koji su prepisivaču očito promakli iz predložka pored običnijega i novijega *sv-* (*sva*, *sve*, *svi*, *svih*, *svom*, *svak*, *sasvim* i dr.), ali su najvjerojatnije svjesno upotrijebljeni stariji oblici pridjeva *vsemogi*, *vsemogući* vezani uz Boga i Isusa (*vsemogoga Gospodina*, *Isukarsta vsemogoga*, *vsemogući o Isuse*), pa te oblike smatramo namjernim fonostilemima. Takav je jedan i u Š. u molitvenoj formuli (uz sjeverniji oblik prijedloga *va*): *...Da si hvalen / va vse vike vikom! Amen!*, dok u Z. nisu zamijećena ni takva pojedinačna odstupanja od novijega *sv-*. A to pokazuje tipičan srednjovjekovni književnotvorni aspekt: svaka varijanta živi svoj književni život. Sve pak tri varijante sadrže jedan zajednički morfostilem, koji ukazuje na svjestan izbor između dviju u jeziku supostojećih morfoloških mogućnosti: uz redovitu upotrebu starijega oblika Amn. imenica m. r. noviji se oblik upotrebljava (uz pojedinačne izuzetke) za poganske bogove i đavle, što znači da je u očima autora/prepisivača teksta taj noviji oblik književnojezično negativno obilježen, npr. *sve ljudi/svi ljudi jesam smogal*, *Poj jur u svi zali časi*, *Svi odvarzi grisi moji, ...uhitite / ove ljudi*, *Prosti nemu grisi veli, oblahčaj joj neje grisi*, *spomenula s' svi grišnici, da vam grisi sad svi prosti*, *Svaki strasi sad ostavi itd.*, ali *boge moje adorati*, *Moje boge već ne štiju, ona naše boge psuje*, *boge naše nenavidi, ki progaña boge tvoje, gdi ne častiš boge moje*, *vaše boge verujuć*, *Sama s' ti ka djavle ubi* itd. Ovome kao važno književnojezično sredstvo treba

dodati upotrebu brojnih sveza, stalnih sintagmi, usporedbi, amplifikacija, čitavih izraza naslijeđenih i preuzetih iz narodskoga načina izražavanja, iz srednjovjekovnoga pjesništva, vjerskopoučne književnosti, liturgijskih tekstova i *Biblije*, spretno utkanih u govor likova prikazanja.

Sve to pokazuje da i anonimni tekstovi predmarulićevskoga doba imaju znatnih književnoestetskih vrijednosti i kada nisu proizvod Marulićeva pera. A ovo posljednje pak u prilog mojoj ranijoj tezi kako Marulić nije pjesničko čudo nastalo ni iz čega, u zrakopraznom prostoru hrvatske kulturne pojavnosti, nego da je stasao na općeusvojenim književnojezičnim odlikama i stilskim postupcima srednjovjekovnoga hrvatskog pjesništva i nasljeđujući ih izgrađivao svoj jezik i pjesnički izričaj. Stoga nema potrebe pripisivati mu i djela kojih jezik pokazuje da ih nije on napisao.